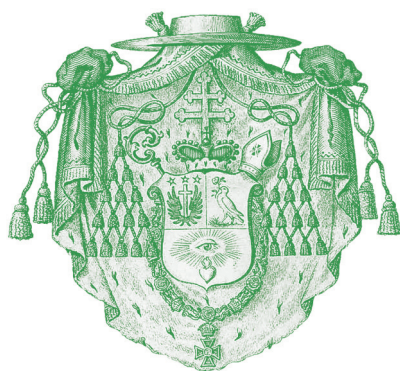

MAGYARORSZÁG EGYHÁZMEGYÉI
ÉS FŐPÁSZTORAI

1804–1918

II/2.

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. II-2

MAGYARORSZÁG EGYHÁZMEGYÉI ÉS FŐPÁSZTORAI

INTÉZMÉNYTÖRTÉNETI – ÉLETRAJZI LEXIKON

1804–1918

Szerkesztette

SZIRTES ZSÓFIA, TUSOR PÉTER, RUPERT KLIEBER

Szerkesztőtársak

FAZEKAS ISTVÁN & FORGÓ ANDRÁS

BUDAPEST

2024

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. II-2

A CSANÁDI EGYHÁZMEGYE
ÉS PÜSPÖKEI

BUDAPEST

2024

Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae
Series II: Collectanea Studiorum et Textuum

sub Alto Patrocinio Em.mi ac Rev.mi

P. Card. ERDŐ

fundavit ac moderatur

P. TUSOR

Kiadja a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport
és a HUN-REN BTK Moravcsik Gyula Intézet

A lexikon alapjául szolgáló kutatás az MTA-PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport
(LP 2012/53; Kcs. 30207) szervezésében, az MTA TKI támogatásával 2012–2017 között folyt.

A szócikkek a *Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. Band I: Die röm.-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn*, hg. von RUPERT KLIEBER, unter Mitarbeit von PÉTER TUSOR (Berlin, Duncker & Humblot, 2020) bevezetőinek és biogrammainak magyar nyelvű, javított és részben átdolgozott változatai.

<http://institutumfraknoi.hu>

© *The authors and the editors, 2024*

ISSN 2732-0790

ISBN ebook 978 963 416 432 6

ISBN ebook 978 963 416 392 3 (összkiadás)

Felelős kiadó: a sorozat szerkesztője

Szerkesztette, szedte és tördelte: a *Typographia Pannonica*

Olvasószerkesztő: Lőrincz Zita

Kiadásra előkészítette: a GONDOLAT Kiadó

TARTALOM

II-2. Csanádi egyházmegye / Dioecesis Csanadiensis

II-2-0. A csanádi egyházmegye 1804–1918 között (Balogh Margit)	7
II-2-1. KŐSZEGHY LÁSZLÓ, 1801–1828 (Miklós Péter)	16
II-2-2. TÖRÖK ANTAL, 1831–1832 (Martí Tibor)	20
II-2-3. LONOVICS JÓZSEF, 1834–1850 (Zakar Péter)	23
II-2-3a. HORVÁTH MIHÁLY, 1848/1849 (Zakar Péter)	30
II-2-4. CSAJÁGHY SÁNDOR, 1852–1860 (Zakar Péter)	34
II-2-5. BONNAZ SÁNDOR, 1860–1889 (Miklós Péter)	38
II-2-6. DESSEWFFY SÁNDOR, 1890–1907 (Miklós Péter)	44
II-2-7. CSERNOCH JÁNOS, 1908–1911 (Emilia Hrabovec, †Csíki Balázs)	48
II-2-8. GLATTFELDER GYULA, 1911–1942 (Tóth Tamás)	57
<i>Rövidítések</i>	64
<i>Képarchívum</i>	65

II.2. CSANÁDI EGYHÁZMEGYE DIOECESIS CSANADIENSIS

II.2.0. A CSANÁDI EGYHÁZMEGYE 1804–1918 KÖZÖTT

Alapítás

I. (Szent) István király 1030-ban, az általa alapítottak sorában utolsóként hozta létre a marosvári, későbbi nevén csanádi püspökséget a Maros–Tisza–Erdélyi-havasok közötti területen. Első püspöke (Szent) Gellért, a velenicei származású, nagy műveltségű bencés szerzetes volt, aki István fiának, Imrének a nevelőjeként is szolgált. 1046-ban a hitéért mártírhalált halt, Csanádon temették el.

A püspökség székhelye a legtöbbet változott a magyarországi egyházmegyék között. Első központja Ajtony vezér vára, a Maros folyó melletti Marosvár volt, amely később – az államalapító István király ellen fellázadt Ajtonyt legyőző vezér után – felvette a Csanád nevet. Ajtony vezér idején a bizánci egyház szertartásrendje szerint már működtek itt keresztény templomok. Gellért püspök viszont nyugati típusú (latin rítusú) egyházszervezet kiépítéséhez kezdett, Szent György tiszteletére kolostort építtetett és székeskáptalant hozott létre.

A székeskáptalan – a püspökség hét főesperesét is beleértve – 24 kanonokot számlált, 1200-tól 1550-ig működött mint úgynevezett hiteleshely (*locus credibilis*) Délkelet-Magyarország számára, azaz jogi ügyekben hiteleshelyként. Ezen kívül Aradon is volt egy társaskáptalan, ahogy hiteleshely is. Az 1330-as évekbeli pápai tizedjegyzékben 228 plébániahelyet neveztek meg a csanádi püspökség területén. A települést 1241-ben feldúlták a tatárok, negyven évvel később a kunok fenyegették. Az 1514. évi nagy parasztháború idején a csanádi püspököt kegyetlenül megölték.

Az egyházi struktúrát legsúlyosabban a török hadjáratok rázták meg. Az 1526. évi mohácsi csataterén halt meg az akkori csanádi püspök. Temesvár 1552. évi elfoglalásától kezdve a püspökség területe 166 éven át török kézen volt. A törökök csupán a ferences és a jezsuita szerzeteseket tűrték meg. Községeik a 17. században Temesváron, Lippán, Karánsebesen és Krassóváron tevékenykedtek. A lelkigondozás fő terhére azonban az úgynevezett licenciátusok, iskolavégzett laikusok viselték, akik a püspök engedélyével (*licentia*) minden, nem felszentelt papoknak fenntartott liturgikus cselekményt végezhettek és szentségeket szolgáltathattak ki, azaz keresztelhettek, eskethettek, temethettek, taníthattak, igeliturgiát tarthattak és prédikálhattak. Nem voltak alávetve a házassági tilalomnak, szolgálati öltözetként fekete talárt és karinget viseltek, s a plébániajavadalomból (csekély) jövedelemre tehettek szert.

A püspökség egészen a 18. századig *in partibus infidelium* („hitetlenek földjén lévő”) területnek minősült, a püspöki címet azonban a magyar királyok folyamatosan adományozták, és az általuk kinevezett püspökök az esetek egy részében a pápai megerősítést is elnyerték, de természetesen nem tudtak az egyházmegyéjükben rezideálni (például 1598-ban Verancsis Faustus egyházi diplomatának és humanista tudósnek, az 1598 és 1608 közötti csanádi püspöknek). A török hódoltság egyúttal Csanádnak mint püspöki székhelynek a megszűnését is jelentette, a főpásztorok jellemzően a püspökségen kívül, a Magyar Királyság valamelyik káptalanjában tartózkodtak. 1644-től püspöki helynököt neveztek ki a szegedi obszerváns kolostor szerzetesei közül, általában a kolostor gvárdiánját.

A Propaganda Fide Kongregáció alapítása (1622) után az egyházmegye missziós területnek számított, 1625-től a belgrádi missziós püspökséghez került. A középkor örökségét képezte több címzetes apátság és címzetes prépostság. Ehhez jött a ferencesek 18. században már működött nyolc rendháza (konventuálisok, minoriták, kapucinusok) Szegeden, Aradon, Pancsován és Máriaradnán, az irgalmas barátok letelepedése Temesváron, valamint a piarista tanítórend egy-egy háza Szegeden és Temesváron.

1686-ban Szeged városa ugyan felszabadult, de Temesvár csak 1716-ban, így a hadműveletek még folytatódtak, és a Marostól délre eső terület még évtizedekre hadszíntér maradt. 1711-től átmenetileg a Dél-Alföld központjában, Szegeden rendezkedett be a csanádi püspök, akinek 1723. augusztus

7-én császári rendelet biztosította, hogy az egykori csanádi püspökség területén, beleértve a közvetlenül Bécs katonai igazgatása alá rendelt Temesi Bánságot is, püspöki joghatóságát gyakorolja. A székeskáptalant 1723-ban III. Károly király Szegeden, a püspökség ideiglenes székhelyén négy stallummal újjászervezte. A létszám 1758-ban hatra, 1871-ben nyolcra emelkedett. 1805-ben ez számított a legszegényebb káptalannak Magyarországon. Szeged a középkorban még nem a csanádi püspökséghez, hanem a kalocsai érsekséghez tartozott, de előbb átmenetileg, majd a megváltozott kötődések miatt 1775-től véglegesen a csanádi püspökség része lett.

1732-ben, Adalbert von Falkenstein főpásztor (1730–1739) idejében a püspöki székhelyet Temesvárra, a Béga partjára helyezték át, 1740-ben a székeskáptalan is átköltözött. 1736-ban itt tették le az új székesegyház alapkövét, az első szentmisét 1754-ben mutatták be, de a templom teljesen csak 1804-re épült fel. A barokk stílusban emelt templom a mai temesvári egyházmegye püspöki székesegyháza. Pápai utasításra 1923 tavaszán az akkori megyéspüspök, Glattfelder Gyula (1911–1942) az 1920-as trianoni döntéssel három részre szakadt egyházmegyéjének legkisebb szeletébe – a magyarországi – költözött. Az új püspöki székhely ismét Szeged lett, hivatalosan 1931. június 19. óta. 1941-ben hat stallummal itt hozták újra létre a csanádi székeskáptalant. Az egyházmegye védőszentje Szent Gellért püspök és vértanú.

A püspökség területe és népessége

Az egyházmegye és a vármegye területe az alapításkor fedte egymást. A püspökség a Maros folyó két partján feküdt: nyugaton a Tisza, délen a Duna, keleten Erdély, északon a Körösök határolták. A váradi és a csanádi egyházmegye között meghúzódó keskeny csík volt a pankotai főesperesség, amely jogilag Egertől függött, és csak 1750 táján lett a csanádi egyházmegye része. A középkorban Hódmezővásárhely és környéke is a csanádi egyházmegyéhez tartozott. Ugyanakkor Szeged városa, továbbá a Fehér-Körös vidéke Észak-Arad vármegyében 1775-ben került az egyházmegyéhez. A 19. században a püspökség területe mintegy 37 ezer négyzetkilométert tett ki és öt vármegyét foglalt magában: Aradot, Csanádot, Krassó-Szörényt, Temest és Torontált. A Monarchia összeomlása (1918) ismét átrendezte az egyházmegye területét, és azt 1982-ben szeged-csanádi egyházmegye néven határozta meg a Szentszék.

A csanádi püspökség felekezeti megoszlása

	Össz.	r. kat.	%	g. kat.	%	ev.	%	ref.	%	ort.	%
1824	1037793	308266	30	*		16428	1,6	22788	2,2	685016	66
1835	1302807	366841	28	12242	0,9	22299	1,7	26643	2,0	867287	67
1843	1453954	417651	29	21277	1,5	30336	2,1	30913	2,1	943034	65
1866	1723004	596325	35	49992	2,9	40473	2,3	41734	2,3	973358	65
1892	1968116	778954	40	52537	2,7	55068	2,8	56007	2,8	985729	50
1907	2187115	880770	40	56138	2,6	67523	3,1	87671	4	1046273	48
1910 (orsz.)	18 M	9 M	49	2 M	11	1,3 M	7	2,6 M	14	2,3 M	13

* a latin szertartásúak számában

Források: 1824., 1835., 1843., 1866., 1892. és 1907. évi szemafizmusok

A népszámlálási adatok az egyházmegye lendületes gyarapodását tanúsítják: 1780-ban az egyházmegye területén a latin és görögkatolikusok száma 113 ezer, 1800-ban 150 ezer, 1830-ban 350 ezer, 1843-ban 438 ezer. Utóbbi adat az 1 453 954 fős összlakossághoz viszonyítva csupán 30 százalék, míg a 943 034 főnyi ortodox vallású a lakosság 65 százalékát tette ki, a fennmaradó 5 százalékon pedig a protestánsok és az izraelita felekezet tagjai osztoztak. Utóbbi adatai: 1824: 5295, 0,5%; 1835: 7495, 0,6% 1843: 10743, 0,7; 1866: 21122, 1,2%; 1892: 39173, 2,0%; 1907: 41633, 1,9% 1910 (orsz.): 0,9 M; 5%.

A megoszlást a hódoltság miatt népességében erősen megfogyatkozott terület három hullámban, vegyes vallású lakosokkal történt betelepítése magyarázza. Az új betelepítéseknek köszönhetően a katolikusok aránya a térségben megnövekedett. A számbeli kimutatás alapján a két protestáns, valamint a zsidó vallásúak aránya az összlakosságon belül nőtt (a zsidóság esetében ez négyszeres), csekély arányuk miatt azonban mégsem volt jelentős. Jelentősebb eltérések mutathatók ki az ortodox, a latin és görög szertartású katolikus vallásúak esetében, ez utóbbiak részesedése 28%-ról 40%-ra emelkedett. Egyidejűleg a kis unitus (görögkatolikus) és a nagy ortodox részesedés visszaesett a népesség több mint kétharmadáról annak csupán a fe-

lére. Hogy ezek az eltolódások mennyiben voltak köszönhetőek a migrációnak, az áttérésnek vagy különböző családi tervezésnek, az a táblázatokból természetesen nem derül ki. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 348.)

Az egyházmegye struktúrája és fejlődése 1804–1918 között

A 19. század közepén 173 plébánia, 6 főesperesség, 21 esperesség, az első világháború végén már 255 plébánia, és ugyancsak 6 főesperességbe tagolva 28 esperesség tartozott a püspökséghez. Az egyházmegye egyik szembetűnő sajátossága a plébániák feletti kegyuraság összetételének széles szóródása: az 1866. évi sematizmus szerint a főpásztor az akkor meglévő 209 plébániahelyből csak 19-et birtokolt (18-at mint ordinárius, egyet mint földesúr). 82 plébánia esetében világiaknak volt tulajdonjoga és fenntartási kötelezettsége (Udvari Kamara 40, Hadügyminisztérium 21, Vallásalap 13, Szeged városa 5, Temesvár 3), míg 8 helyen a zágrábi érsekségre, 4 helyen a zágrábi főkáptalanra hárult a fenntartás. A többi 96 plébánián egyéni kegyuraságok osztoztak. Ezekben a plébániákban széles volt az etnikai-nyelvi spektrum, ami csak a vizsgált időszak utolsó évtizedeiben szűkült be. Az 1866. évi sematizmus a domináns német és magyar istentiszteleti nyelv mellett hét másik nyelvet említ: illírt, románt, bolgárt, horvátot, szlovákot, csehet, gallt. Kizárólag németül 65, csak magyarul 25, csak „illírül” négy, és csak románul kettő plébánián beszéltek. A többi 112 plébániát kettő-öt közötti nyelvhasználat jellemezte.

Szokás szerint az infrastruktúra és az egyházi személyzet erősödése nem tartott lépést a katolikusok számának emelkedésével, amely 1820 és 1910 között több mint megkétszereződött. Az 1825. évi sematizmus személyi jegyzékében 234 egyházmegyés pap szerepel, akik közül természetesen nem mindannyian álltak lelkészi szolgálatban (37 pap oktatásban vett részt), a férfi szerzetesek száma pedig még nincs említve. 1866-ig az egyházmegyei papok száma 296-ra emelkedett, ehhez adódik további 24 szerzetesi pap, akik részt vettek a pasztorációban. 1887-ben 58 teológusról és 306 egyházmegyei papról esik szó, közülük 265 szolgálatban állt. 1907-re belső megkülönböztetés nélkül 386 világi papot említenek, akikhez 85 szerzetesi pap csatlakozott. Ez azt jelenti, hogy statisztikailag 1825-ben egy világi pap 1374 latin vagy görög szertartású katolikust látott el, 1911-ben pedig már 2282 hívőt. Az évszázad folyamán kiépült egy erős plébániastruktúra: 1916-ban, a 200. jubileumi évben büszkén emlegették, hogy a plébániák száma az 1815. évi 157-ről 247-re nőtt. A régi hat főesperességet addigra 24 esperességre osztották fel. A század közepétől a püs-

püskökségben aktív női szerzetesi élet folyt. A lazarista nővérek munkája a szegedi Szent Rókus-kórházban kezdődött, ahol 1858-ban nyolc nővér dolgozott. Az 1913. évi összesítő sematizmus már 559 (!) apácáról tesz említést, akik 35 munkahelyen tevékenykedtek. Az egyház által fenntartott iskoláknak valószínűleg a kiegyezés idején volt a legnagyobb jelentősége. 1866-ban a püspökségben az akkori 208 plébánián 431 iskolát tartottak nyilván, és ezekben a mintegy 83 ezer iskolaköteles gyermekből 70 ezret (84%) oktattak.

A püspökség alapítása óta 1920-ig a kalocsai érseki tartomány *suffraganeusa*. Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés (1920) következtében az alábbi három részre szakadt az egyházmegye. 1. Az ősi csanádi egyházmegye jogfolytonos része 33 plébániával, 200 ezer hívővel és Szeged székhellyel Magyarországon maradt, 1923-tól Glattfelder Gyula csanádi főpásztorként itt tevékenykedett tovább. 1952-ben a Szentszék a csanádi püspököt a nagyváradai püspökség Magyarországon maradt részének ordináriusává is kinevezte. Ez a terület 1982. november 15-én hivatalosan is a csanádi püspökséghez került, és ekkor változott a püspökség neve szeged-csanádi egyházmegyére. A kalocsa-kecskeméti főegyházmegye *suffraganeusa*. 2. A püspökség legnagyobb részét 163 plébániával, 452 ezer hívővel és Temesvár központtal a Román Királyság kapta. 1923-ban a terület élére Pacha Ágostont nevezték ki apostoli adminisztrátornak Temesvár székhellyel. Az 1929-ben Romániával kötött konkordátum értelmében 1930-ban felállították a temesvári püspökséget. Az új püspökség a bukaresti érseki tartomány *suffraganeusa*. 1948 és 1990 között a román állam a temesvári püspökséget megszüntnek tekintette, egyházmegyei rangját 1990-ben nyerte vissza. 3. A régi csanádi egyházmegye másik részét 64 plébániával és Nagybecskerek (később Zrenjanin) központtal a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolták. Ez a terület lett előbb a bánsági apostoli kormányzóság Jugoszláviában (első apostoli kormányzója a ferences Rafael Rodić), majd 1986-ban a nagybecskereki (zrenjanini) egyházmegye a mai Szerbiában. Az új püspökség a belgrádi érseki tartomány *suffraganeusa*.

Papnevelés

A csanádi egyházmegye legrégebb káptalani és kolostori iskoláit a török hódoltság elpusztította. A 18. században szerzetesrendi fenntartású iskolák pótolták a szemináriumot mindaddig, amíg azokat II. József uralkodó 1784-ben teljesen át nem szervezte. Ezt követően az egyházmegye növendékei előbb Zágrábban, majd 1786-tól Pesten nevelkedtek, de még másfél

évtizedig azután is különböző helyeken tanultak, hogy 1790-ben visszaállították az egyházmegyei szemináriumokat. A csanádi püspökség első újkori papnevelő intézete – Kőszeghy László püspök (1801–1828) alapítása – Temesváron, 1806. november 17-én nyitotta meg kapuit. 1867-ben négy tanára és 51 növendéke, 1876-ban 26 növendéke, 1881-ben nyolc tanára és 42 növendéke volt. 1872-ben tették le a kisszeminárium (közismertebb nevén *Emericanum*) alapkövét, ahol évente 50 hallgató folytathatta tanulmányait ingyenesen. Glattfelder Gyula püspök Romániából történő távozása (1923) után Magyarországon újra kellett kezdeni az egyházmegyei papnevelést is. A Kolozsvárról 1921-ben ugyancsak Szegedre költözött állami egyetem és a püspökség a szegedi Fogadalmi templomot övező téren közösen 1926 és 1930 között felépítették a szeminárium új épületét. Vezetésére 1950-ig a Jézus Társasága kapott megbízást. Amikor 1952-ben a papnevelő intézetek számát lecsökkentette az állam, a budapesti Központi Szeminárium mellett meghagyott öt egyházmegyei szeminárium egyike a szegedi lett.

A püspökségből 16 papot küldtek a bécsi *Frintaneumba* (*Augustineum*) magasabb képzésre, az elsőt 1818-ban, az utolsót 1917-ben. Közülük ketten igen jeles karriert futottak be: az 1886-ban kiküldött Várady Árpád Lipót 1911–1914 között győri püspök, 1914-től 1923-ban bekövetkezett haláláig kalocsai érsek, míg az 1911-es delegált Czapik Gyula 1939–1944 között veszprémi püspök, 1944-től 1956-ban bekövetkezett haláláig egri érsek volt.

A csanádi püspökök hivatali ideje 1804 és 1918 között

	<i>Előző hivatal</i>	<i>Hivatalba- lépés*</i>	<i>Élet- kor</i>	<i>Hivatalviselés vége**</i>	<i>Időtár- tam</i>	<i>Átbelye- zés</i>
1. Kőszeghy László (1745–1828)	-	1801. 05. 10.	56	1828. 01. 04. <i>Üresedés: 41 bó</i>	27	-
2. Török Antal (1761–1832)	-	1831. 06. 13.	70	1832. 04. 06. <i>Üresedés: 30 bó</i>	1	-
3. Lonovics József (1793–1867)	-	1834. 09. 24.	41	1850. 02.	15	[Eger]****
3.a [Horváth Mihály (1809–1878)]***	-			<i>Üresedés: 27 bó</i>		-
4. Csajághy Sándor (1810–1860)	-	1852. 04. 19.	42	1860. 02. 07. <i>Üresedés: 10 bó</i>	8	-
5. Bonnáz Sándor (1812–1889)	-	1860. 12. 18.	48	1889. 08. 09. <i>Üresedés: 14 bó</i>	29	-

6. Desseffy Sándor (1834–1907)	-	1890. 09. 24.	56	1907. 12. 04. Üresedés: 5 hó	17	[Kalocsa]****
7. Csernoch János (1852–1927)	-	1908. 05. 10.	56	1911. 04. 20. Üresedés: 1 hó	3	Kalocsa, Esztergom
8. Glattfelder Gyula (1874–1943)	-	1911. 05. 28.	37	1942. 09. 24.	31	[Kalocsa]****
			Átlag: 51 év	Üresedés átlaga: 18 hó	Átlag: 16 év	

* A beiktatás (*installatio*) vagy székfoglaló (*intronisatio*) dátuma.

** Az elhalálozás vagy az új hivatalba történő királyi kinevezés pápai megerősítésének (*praeconisatio*) dátuma.

*** A királyi kinevezés dátuma 1848. június 25., de a pápa Horváth Mihályt nem prekonizálta, székét nem foglalta el.

**** Kinevezett érsek.

Csernoch személyétől eltekintve, aki előbb kalocsai érsek, majd pedig primás lett, Csanád egyértelműen egy átlagos püspökség volt, azaz főpásztorai kizárólag itt töltötték be hivatalukat. Bár hárman is kinevezett érsek lettek, történelmi vagy egészségügyi okok miatt nem foglalhatták el széküket. Ilyen Lonovics József esete: 1848-ban a forradalom oldalára állt, ő jelentette be a püspöki kar nevében, hogy az egyház lemond a tizedjogról, majd a Felsőház tagjaként ő adta át a forradalmi kormány követeléseit a császárnak. Ezért a szabadságharc bukása után, 1848. június 25-én kinevezett egri érsekként bujdosnia kellett. Ugyanekkor V. Ferdinánd király Horváth Mihályt nevezte ki csanádi püspökké. A kimagasló történetíró és kultúrpolitikus felszentelésére azonban soha nem került sor (1849. május 12. és augusztus 11. között a Szemere-kormányban vallás- és közoktatásügyi miniszter volt). 1848 őszén a csanádi egyházmegye papsága mondhatni két részre szakadt. Az osztrákbarátokat Oltványi István örkanonok, püspöki helynök irányította, míg a forradalmat pártolók vezetője Róka József lett, aki Makóról, a nyári püspöki rezidenciáról látta el helynöki tevékenységét. A szabadságharc bukása után a püspöki szék néhány évig betöltetlen volt, mígnem Csajághy Sándor (1852–1860) kalocsai kanonok nyert legfelsőbb kinevezést. Beteljesületlen maradt Glattfelder Gyula karrierje is: 1942-ben kalocsai érseki kinevezést kapott, de székhelyét betegsége miatt már nem foglalhatta el. A hivatalba lépési életkor, valamint a kormányzási

időtartam ugyan átlagban az országos értékeknek feleltek meg, részleteit illetően azonban egy évtől a 31 évig nagy egyenletlenséget mutatnak. Az üresedések kezdetben több mint három évet tettek ki, majd folyamatosan egy hónapra csökkentek. Hosszúságuk átlaga 18 hónap, ami az országos átlag alatt marad. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 350.)

• *Források:* *Schem. Csanadien. 1821–1919*; *Reichspost* 18. 10. 1916 [Jelentés a 200 éves jubileumról]. • *Irodalom:* BALOGH–GERGELY, *Egyházak*; BARABÁS–MIKLÓS–BODÓ, *Erdélyi egyházaink*; BLAZOVICH LÁSZLÓ, *Makó története a kezdetektől 1849-ig* (Makó Monográfiája 4), Makó 1993; DÁNIEL GÉZA, *Szent Gellért és a csanádi püspökség rövid története*, München 1974; FARAGÓ JÁNOS, *Csanádi kisebb papnevelde története*, Temesvár 1925; HC VII–IX; JUHÁSZ KÁLMÁN, *A csanádi püspökség története. I–VIII (1000–1699)* (Csanádvármegyei Könyvtár 19–20, 24, 28–29, 40–43), Makó 1930–1947; JUHÁSZ KÁLMÁN, *A csanádi egyházmegye 1848–1849-ben* (Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXI), Szeged 1994; KOVÁTS SÁNDOR, *A csanádi papnevelés története 1806–1907*, Temesvár 1908; LOTZ ANTAL, *Csanádi Egyházmegye*, Magyar Katolikus Almanach 1984, 751–757; MARJANUCZ LÁSZLÓ, *A Temesi Bánság vázlatos történeti útja 1716–1848. Osztrák tartományból magyar megyék* (Arad, Csanád, Torontál vármegyei füzetek 1), Makó 2017; MOLNÁR ANTAL, *Püspökök, barátok, parasztok. Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből* (METEM Könyvek 41), Budapest 2003; RÉTY IMRE, *A csanádi egyházmegye a török hódoltság után*, Erdélyi katolicizmus, 440–457; ROOS, *Erbe und Auftrag I, Teil 1, Teil 2a, Teil 2b, Teil 3a, Teil 3b/1, Teil 3b/2*; SZENTKLÁRAY JENŐ, *A csanád egyházmegyei plébániák története*, Temesvár 1898; SZILAS JÓZSEF (szerk.), *Csanádi Egyházmegye jubileumi évkönyve 1980*, Szeged 1980; *Univ. Schem. 1842*; VARGA ATTILA, *Biserica, stat și Franc-masoneria in Banat și Ungaria (1848–1889) II* (Historia Nova 3), Cluj 2008; ZAKAR PÉTER (források válogatása, bevezető tanulmány, jegyzetek), *19–20. századi zsinatok és zsinati előkészületek a Csanádi egyházmegyében* (Egyháztörténeti Források 4), Budapest, 2016; ZAKAR PÉTER, *A Csanádi Egyházmegye az 1848/49-es forradalom és szabadságharc időszakában*, Budapest 2021; ZOMBORI ISTVÁN (szerk.), *Igazságot – szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága*, Szeged–Budapest 1995; ZOMBORI ISTVÁN, *A Szeged–Csanádi Püspökség*, Szeged 2000; ZOMBORI ISTVÁN, *Trianon és a csanádi püspökség 1918–1923*, Trianon és az egyházak (szerk. Zombori István), Budapest 2022, 185–205; ZSÓDI VIKTOR, *A szegedi Egyházmegyeközi Papnevelő Intézet története 1930–1955 között*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2007, 3–4: 69–87.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 346–351.

BALOGH MARGIT

II.2.1. KŐSZEGHY LÁSZLÓ, REMETEI (1745–1828)

Csanád, 1801. május 10. – 1828. január 4.

1745. június 27-én született Szegeden, Felsőváros városrészben, Kőszeghy János és Schmidt Terézia második gyermekeként. Két öccse és két húga volt. Alapfokú tanulmányait Szegeden, a középiskolát a szegedi piarista gimnáziumban, a filozófiát Budán végezte. 1765 októberében belépett a jezsuita rendbe. A novíciátus két évét Trencsénben (Trenčín SK) töltötte. 1767–1773 között a jezsuita rend iskoláiban tanított Nagybányán (Baia Mare RO), Gyöngyösön, Budán, Grazban és Pécsen. Ez utóbbi helyen érte a jezsuita rend feloszlata. A pécsi jezsuita kollégiumot 1773. október 24-én zárták be. Az akkor 28 éves K. tanári munkáját a pécsi püspöki gimnáziumban folytatta. Klimó György († 1777) pécsi püspök támogatásával Grazban folytatott teológiai tanulmányokat. Ott szerzett teológiai doktorátust és szentelték pappá 1776. június 1-én. Pécsre visszatérve a tanítás mellett a lelkipásztori munkában is részt vett, többek között vasárnapi hitszónokként. Egyházi pályáján Christovich Imre nagyprépost és címzetes püspök segítette tovább, aki – miután 1777-ben csanádi püspöki kinevezést nyert – pécsi püspöktársa akarata ellenére magával vitte K-t új működési helyére, Temesvárra, és a csanádi egyházmegyébe inkardinálta, ahol püspöki titkárrá, majd 1779-ben kanonokká, később oldalkanonokká és irodaigazgatóvá tette meg. 1788-ban az egyre inkább betegeskedő főpásztor általános helynökké nevezte ki K-t, és gyakorlatilag rábízta az egyházmegye kormányzását. Ezen felül végül elérte az udvarnál K. segédpüspöki kinevezését, ami azonban a római megerősítés hiányában a főpásztor 1798-ban bekövetkezett halálával érvényét veszítette. Az időközben a Boldogságos Szűzről nevezett zebegényhegyi címzetes apáti címet (*de monte Szöbегény*) és a csanádi nagypréposti méltóságot elnyerő K-t káptalani helynökké választották, ezzel a széküresedés alatt formálisan vezetője lett az egyházmegyének, amelyet ezzel kormányzó püspökké történő kinevezése előtt már gyakorlatilag tizenkét évig kormányzott. A várható csanádi utódlással állhatott összefüggésben, hogy bár a király 1799. július 16-án nagyváradai segédpüspökké nevezte ki, ennek nem voltak felismerhető következményei.

Ferenc király 1800. augusztus 16-án csanádi püspökké nevezte ki K-t. Ezzel Nádasdy László († 1729) püspök után először ismét magyar főpásztor

került az egyházmegye élére, miközben K. négy hivatali elődje a Bánátban domináns német, illetve bolgár népcsoportból került ki; utóbbiak 1738-ban Havasalföldéről menekültek oda. A pápai megerősítésre december 22-én került sor. K-t 1801. május 10-én a temesvári egykori jezsuita templomban szentelte püspökké Kondé Miklós nagyváradi püspök, Edelspacher Miklós apát és báró Haller Ferenc apát asszisztenciájával. A szentelés után ünnepélyes körmenetben vonultak a székesegyházba, ahol sor került a beiktatásra. K. székfoglaló beszédében kifejezte, hogy legfontosabb célja az egyházmegye hitéletének fejlesztése. Püspöki működésének egyik első jelentős ceremóniális aktusa a már évtizedekkel korábban elkészült székesegyház felszentelése volt 1803-ban. Ugyancsak nagy szimbolikus jelentőséggel bírt, hogy a Szentszéknél kieszközölte a római kalendárium csanádi egyházmegyei kiegészítését, amely a liturgia és a papi zsoltosza alapjául szolgált, és az 1807. évi első kiadásban a helyi egyházi hagyomány bizánci és latin rítusának 28 szentjét fogta össze (Cirill és Metód mellett többek között Severin, Rupert és Wolfgang szenteket). K. egyházkormányzásának időszaka nagy általános és politikai kihívások jegyében telt. A napóleoni háborúk idején meg kellett szerveznie a honvédelmet. 1806-ban Ferenc császár Temesváron tartózkodott, és 1809-től a szent római birodalmi jelvényeket is ott őrizték. 1816-ban óriási árvíz sújtotta Temes és Torontál vármegyét, amelynek nyomában járvány és éhínség járt.

K. már püspöki tevékenysége első éveiben bérmentes körutakra indult, ezzel alapos betekintést nyert a helyi viszonyokba. A legtöbb katolikus faluban nem volt sem lelkész, sem templom, szentmiséket csak ritkán mutattak be, akkor is szerény parasztházakban. Ezek a tapasztalatok arra sarkallták K-t, hogy a templomok patrónusait (ez sok esetben a Kamara volt) templomok, kápolnák, iskolák és plébániák építésére buzdítsa, és törekedjen az egyházi életben művelt személyzetet (papokat, kántorokat, tanítókat) alkalmazni. Ily módon sikerült a 19. század elején még betelepítésre használt egyházmegyében – ahová például az 1809. évi népfelkelés után tiroli telepeseket költöztettek be – számos új plébániát alapítani. Ennek koordinálására megszervezte az esperesi kerületek hálózatát. K. nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy a soknyelvű egyházmegye papjai beszéljék a rájuk bízott hívek nyelv-járását, ami olykor konfliktust idézett elő az érintettekkel (például a részben francia nyelvű Triebswetterben). A közigazgatás újjászervezése során az egyházmegyét a helyi politikai struktúrához – hat vármegyéhez – igazí-

totta: Csanád és Csongrád vármegye területén egy-egy, Krassó és Arad vármegyében két-két, míg Torontál vármegyében négy, Temes vármegye területén pedig hat esperesi kerületet szervezett. További esperességeket hozott létre a katonai közigazgatás alatt álló határőrvidékeken is. Az eszerekétől évente háromszor bekért helyzetjelentések (*Annuae relationes per vicearchidiaconos praestandae*) megalapozták K. egyházkormányzatát és ma értékes forrásanyagul szolgálnak. Az 1821-re tervezett nemzeti zsinat előkészítésére 1820. szeptember 24–26. között egyházmegyei zsinatot tartott Temesváron, melyre 69 pap volt hivatalos. A tanácskozás témája meghaladta a nemzeti előterjesztéseket, azonban a nemzeti zsinathoz hasonlóan lényegében eredménytelen volt.

K. egyházkormányzása meghatározó volt a püspökség egyes központi intézményeire nézve. Az egyházmegyének az oszmánoktól történő elfoglalása óta nagyrészt rendi misszionáriusok és papok látták el a lelkigondozást, akiket más püspökségektől kellett kikérni. K. a város ellenállásával szemben az egykori temesvári jezsuita kollégiumban – ahol ekkor a város iskolát működtetett – papnevelő intézetet létesített, amely 1806. évi megnyitásától fogva biztosította a megfelelő papi utánpótlást. Egy ekkor kibocsátott egyházmegyei rendelet az akkori és a jövőbeli papságot arra kötelezte, hogy örökségének meghatározott százalékát a szemináriumi alapra hagyja, ellenkező esetben a végrendelet érvénytelen volt. A kincstárral folytatott kitartó tárgyalások eredményeként elérte, hogy az egy prépostból és öt kanonokból álló székeskáptalan megkapja a ságparáci és a sztancsovai uradalmat, ezzel javítva a javadalmazás feltételeit. Ezen felül 1810-ben megszerezte a kanonokok számára a vörös szalagon függő káptalani kereszt viselésének jogát. Az idős papoknak házat adományozott és nyugdíjalapot (*Deficientiae Fundus*) hozott létre. Támogatta a szegény családból származó iskolás gyermekeket, köztük akatolikusokat is. Szirbik Miklós makói református lelkész visszaemlékezései szerint K. különösen „nyájas és türelmes” volt a más felekezetűekkel szemben, és ezt papjaitól is elvárta; Makón járva mindig ellátogatott a református iskolába is és megjutalmazta a kiemelkedő tanulókat.

K. kihangsúlyozta az egyházmegye régi tradícióját és ápolta az első püspök, Szent Gellért kultuszát. 1807-ben az első csanádi székesegyház helyén emlékoszlopot emeltetett. Amikor 1805-ben Bulcson (Bulci RO) járt bér-málni, az ottani plébánosnak javasolta az egykori bencés apátság romjainak

feltárását. Ennek eredményeként két év múlva előkerült egy 1468-ban öntött harang.

Ettől eltekintve K. kifejezetten római irányultságú volt. A szemináriumban a kánonjog előadásokon a pápai tévedhetetlenség tanát taníttatta, ezzel magára vonva a jozefinista szellemű Helytartótanács megrovását. A püspök ezzel szemben azzal védekezett, hogy e tan évszázadok óta nagy hittudósok meggyőződése. Rudnay Sándor prímás 1820. évi beiktatási ünnepségén K. nyújtotta át a pápai palliumot a máriaradnai (Radna RO) ferences kegytemplomban. Az új esztergomi érsek ebből az alkalmából két aranykoronát adományozott a templom kegyképének. K. gyakran tartózkodott Makón, Csanád vármegye székhelyén, amely a püspökség legnagyobb birtoktestének központja is volt. A birtokon kastélyt építtetett díszes parkkal, mellette kápolnával.

Egyházkormányzása idején K. szoros kapcsolatban maradt családjával, melyet lehetőség szerint maga köré szervezett a székvárosba. János nevű fivére Temes vármegye alispánja lett és alapítványokat tett (például a szeminárium javára). K. főleg az ő részére szerezte meg a remetei birtokot és az ezzel járó magyar nemesi előnevet. Másik fivére, József, egyházi pályára lépett az egri püspökségben; K. főpásztorként gondoskodott inkardinációjáról a csanádi egyházmegyébe, ahol a számára otthonos Szeged belvárosi plébániáját vette át és 1805-ben kanonok és szemináriumi rektor lett. K. lánytestvérének, Katalinnak fiai közül az egyik esperes, a másik vármegyei főjegyző, a harmadik a makói püspöki uradalom kormányzója lett.

Juhász Kálmán életrajzi tanulmánya szerint K. kortársai szemében „szetretreméltó” és „népszerű” személy volt. Ezt megerősítendő, felhozza, hogy halálakor a református templomokban is gyászistentiszteleteket tartottak. Az egyházmegyei emlékezet szerint azonban K. rideg főpásztor volt, aki szigorúan ellenőrizte és büntette az espereseket és a plébánosokat (például a reverenda viselésének kötelezettsége kapcsán). Főleg kormányzása végét szerencsétlen személyzeti politika és az egyházmegye papi vezető rétegében kialakult egyre hevesebb konfliktusok jellemezték. Ezek központjában nem utolsósorban a K. által régóta pártfogolt Török Antal, K. hivatali utódja állt. Névlegesen 28, ténylegesen 40 évnyi egyházkormányzás után, 1828. január 4-én, 83 évesen hunyt el Temesváron. A székesegyházba temették.

• *Művei*: *Lessus funebris magni ecclesiarum antistitis Georgii Klimo*, Graecii 1777; *Applausus, quum [...] dominus Emericus Christovics ritu solemni praesul inauguratus Csanadiensi ecclesiae praeficeretur, ab [...] concinnatus*, Graecii 1777; *Oratio funebris ad solennes exequias [...] Emerici Christovics episcopi Csanadiensis [...] in cathedrali ecclesia Csanadiensi celebratas die 21. Januarii anno 1799*, Temesvarini é. n.; *Sermo per eam occasionem, qua gremiale dioecesis Csanadiensis seminarium in aedes olim iesuiticas Temesvarini introductum fuit, habitus 17. Novembr. 1806*, Temesvarini é. n.; *Epistola pastoralis ad clerum Csanadiensem*, Szegedini 1806; *Homilia [...] episcopi Csanadiensis per occasionem visitationis canonicae habita, ac per Georgium Stocker [...] germanice reddita*, Temesvarini 1811. • *Műveinek jegyzéke*: SZINNYEI, VII, 129–130. • *Források*: *Schem. Csanadien*. 1861; *Lemberger Zeitung* 5. 5. 1820. • *Irodalom*: BLAZOVICH LÁSZLÓ (szerk.), *Makó története a kezdetektől 1849-ig* (Makó monográfiája 4), Makó 1993; HC VII–IX; JUHÁSZ KÁLMÁN, *Remetei Kőszeghy László csanádi püspök*, Budapest 1942; KÁLMÁN JUHÁSZ, *Ladislau Kőszeghy, Ex-Jesuit, Bischof von Csanád (1745–1828)*, AHSI 27 (1958) 59–108; JUHÁSZ–SCHICHT, *Das Bistum Timișoara-Temesvar*; KOVÁTS, *A csanádi papnevelde*; MKL VII, 380; SZIRBIK MIKLÓS, *Makó városának közönséges és az abban lévő református eklésiának különös leírása 1835/36* (s. a. r. Eperjessy Kálmán) (Csanádvármegyei Könyvtár 6), Makó 1926.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 351–354.

MIKLÓS PÉTER

II.2.2. TÖRÖK ANTAL (1761–1832)

Csanád, 1831. június 13. – 1832. április 6.

1761. május 30-án született a Pécshez tartozó, a korszakban főleg rácok lakta Dunaföldvár mezővárosban (Tolna vármegye). Szülei Török János és Éva voltak. A család társadalmi háttere ismeretlen. A filozófiát Budán végezte 1776 és 1779 között, majd a csanádi egyházmegye kötelékébe lépve 1783-ig teológiát tanult Pozsonyban. Ebben valószínűleg szerepet játszott a korábbi pécsi nagyprépost, Christovich Imre csanádi püspök, aki T-t 1784-ben a temesvári székesegyházban pappá szentelte, és – titkárához és hivatali utódjához, Kőszeghyhez hasonlóan – a későbbiekben is kiemelten támogatta. T. a püspöki aulában udvari káplán, majd a főkáptalan jegyzője, javadalmasa és fogalmazója, 1785-től szentszéki jegyző lett. Emellett több plébánián volt káplán, 1790-ben az Aradhoz közeli Magyarpécska (Pecica

RO) plébániájának vezetését vette át az ottani esperes halála után. 1798 és 1805 között a jelentős Újbesenyő (Dudeștii Noi RO) plébánosa, 1799-től újbesenyői (Dudeștii Noi RO) és rékási (Temesrékás, Rekaș RO) esperes. A schematizmusok szerint kanonok (1799), szentszéki bíró és kötelékvédő (1801) volt. 1805 és 1814 között a várfalakon belüli Temesvár-belvárosi templom plébánosa volt. 1809-ben a Kőszeghy püspök által 1806-ban alapított egyházmegyei szeminárium prodirektora lett, ezzel *de facto* a tanári kar élére került, mivel az igazgatói állást formálisan a püspök töltötte be. Vezetése alatt az intézmény jelentős fejlődésnek indult. Időközben magasabb egyházi hivatalokba lépett: a székeskáptalan tagja lett és elnyerte a Boldogságos Szűz Máriáról nevezett battai apáti címet, e két méltóság az állami schematizmusokban 1807-ben, illetve 1813-ban fordul elő először. 1828-ban nagypréposttá lépett elő, 1827–1829 között a püspökség általános helynöke, és Kőszeghy László püspök 1828-ban bekövetkezett halála után káptalani helynök.

Az eddig elnyert magas hivatalok alapján T. szinte automatikusan bekerülhetett volna a püspöki szék várományosai közé, mégsem szerepelt a hivatalosan Csanádba javasolt jelöltek között. Karrierje előmozdítására feltehetően fizetett ágenst alkalmazott Bécsben, és bár addigi pályafutását számos konfliktus kísérte, gróf Josef Sedlnitzky bécsi rendőrminiszter személyében befolyásos pártfogóra talált. I. Ferenc 1829. augusztus 29-én csanádi püspökké nevezte ki T-t, akit Temes vármegye még az 1830. március 15-i római prekonizáció előtt, 1829. november 5-én ünnepélyesen köszöntött. Püspökké Lajcsák Ferenc váradi püspök szentelte Temesvárott, 1831. június 13-án, ekkor került sor beiktatására is. Temesvári bevonulásakor az őt köszöntő küldöttség szónokai panegirikusan dicsérték türelmét, egyszerű életmódját, nyugodt fellépését és nagyfokú ügybuzgalmát. Egyházkormányzásának időszaka azonban korántsem volt nyugodt. Már köszöntő beszédében is „hadat üzent” számos ellenfelének. A későbbiekben súlyos konfliktusai adódtak kanonokokkal, más papokkal és vármegyei hivatalnokokkal, akik ismételten kivizsgálást kértek az udvartól a szomszédos kollégák közreműködésével. Az egyházmegyei hagyomány T. püspökségével kapcsolatos pozitívumként csupán azt hozza fel, hogy vagyonából, illetve püspöki jövedelméből jelentékeny összegeket fordított jótékony célokra. 1829-ben elrendelte a még Engl Antal püspök idején épült makói plébánia újjáépítését; a munkálatok 1833-ban, T. hátrahagyott vagyonából fejeződtek

be. Vitatott egyházkormányzásának súlyos betegsége vetett véget 1832. április 6-án. Vurum nyitrai püspök, az udvar által megbízott békéltetők egyike a káptalannak megfogalmazott „részvétnyilvánításában” keményen ítéltkezett: úgy vélte, az elhunyt alkalmatlan volt hivatalára, és egyházkormányzása nem hozott áldást az egyházra, sem hasznot felebarátainak („... *defunctum episcopum nec valuisse unquam pro hoc officio, nec illud in emolumentum ecclesiae, et fratrum utilitatem, sed in plurimum, et sui ipsius perniciem gessisse*”). T-t végakarátára a temesvári dómtemplom kriptájában temették el. Mintegy 13 ezer forint összegű vagyona a rendelkezéseknek megfelelően egyenlő arányban a kincstáré, a székesegyházé, illetve a törvényes örökösöké lett.

• *Források:* TRKEL Török Antal püspök iratai, 1829–1832; TRKEL Székesegyházi káptalan iratai (A káptalani évkönyvek (annales) és protokollumkötetek másolatai); TRKEL Acta Vicarii Generales, Vicarii Capitulares; TRKEL Protocollum intimatorium excessi Consilii Regii Locumt[enential]is et excessae Camerae Regiae Ab anno 1770[–1833]; KFL Kalocsai Érseki Levéltár, Kalocsai Érseki Hivatal, Egyházkormányzati iratok (I.I.a.), Metropolitica; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Staatsrat, Minister Kolowrat Akten 1828: 1127, 1829: 957, 1830: 815; *Schem. Csanadien. 1793*, 1801:8, 1805:9, 1807:7, 1808:7, 1809:7, 1810:6, 1811:6–7, 1812:6, 1813:6, 1814:6, 1815:6, 1816:6, 1817:6, 1818:5–6, 1824:21, 1825:21, 1827:21, 1828:21, 1832; AUGUSTIN PACHA, *Reminiscentiae quae spectant Dioecesim Csanád-Timișoara ex annis 1710–1943*, Kézirat, h. n. 1943; *Hof- und Staats-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*, Wien 1813. • *Irodalom:* HC VII, 168; JUHÁSZ–SCHICHT, *Das Bistum Timișoara-Temesvar*, 107–108; KOVÁTS, *Acsanádi papnevelde*, 125; MKL XIV, 620; ANTON PETER PETRI, *Neubeschenowa. Geschichte einer moselfränkischen Gemeinde im rumänischen Banat*, Freilassing 1963, 33, 38–39; PETRI, *Lexikon*, 1954–1955; ROOS, *Erbe und Auftrag*; *Schem. Csanadien. 1900*, 31; VÁCZY JÁNOS ET AL. (szerk.), *Emlék-lap. 1887. Magyar-Pécska mezőváros római katolikus templomának felszentelésére*, Pécska 1887; FRANZ WETTEL, *Beiträge zur Chronik der Gemeinde Neubeschenowa*, Temeswar 1930, 95.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 354–357.

MARTÍ TIBOR

II.2.3. LONOVICS JÓZSEF (1793–1867)

Csanád, 1834. szeptember 24. – 1849. december 24. [1850. február]

Eger, 1848/1849, kinevezett érsek

Kalocsa–Bács, 1866/1867, kinevezett és megerősített érsek

L. 1793. január 31-én született Miskolcon, polgári családban, Lonovics János és Klausz Terézia gyermekeként. A gimnázium néhány évét szülőhelyén végezte, majd 1808-ban felvételt nyert az egri papneveldebe, ahol a bölcsészetet 1812-ben, a teológiát 1817-ben fejezte be. Ottani tanárai közé tartozott Hám János későbbi szatmári püspök és Durcsák János matematikus mellett a Magyar Tudományos Akadémia három tagja is: Tittel Pál csillagász, Kovács Mátyás teológus és Imre János filozófus. 1817-ben pappá szentelték és ugyanabban az évben a pesti egyetemen elnyerte a teológiai tudományok doktora címet is. Magyar és latin nyelveken kívül beszélte a németet, franciát, angolt, olaszt és a hazai szláv nyelveket.

Rövidebb lelkipásztori szolgálat után, még 1817-ben Fischer István egri érsek maga mellé vette szentszéki jegyzőnek, később érseki titkárnak. 1825-től Sajóvárkony (ma Ózd része) plébánosa volt. L. először 1826-ban tartott két beszédével hívta fel magára a figyelmet, az első Klobusiczky József borsodi főispán, korábbi fiumei kormányzó temetésén, a másodikat az új főispán beiktatásán tartotta. Egyházi pályafutására nézve meghatározó volt, hogy 1829-ben egri kanonok, a morál- és pasztorálteológia tanára és a papnevelő intézet igazgatója lett. Káptalani követként részt vett az 1830-as és az 1832–36-os országgyűléseken, ahol ismét kitűnt szónoki tehetségével. Amikor a székeskáptalan követeinek szóvivőt kellett kiállítaniuk a vallási kérdésekkel – főképp a vegyes házasságokkal – kapcsolatos heves viták során, a választásuk L-ra esett, aki ezzel az Alsótáblán az egyház álláspontjának ékesszóló védelmezője lett, hangot adva a valós vagy vélt visszasságok miatti panaszoknak is. Ezzel összefüggésben tanulmányozta a reformáció történetének angol szakirodalmát és magyarra fordította William Cobbett egyik alapművét. Horváth Mihály († 1878) magyar liberális egyháztörténész, az 1849-es forradalmi kormány minisztere az 1848 előtti országgyűlésekről szóló művében méltatta L. „európai műveltségét”, a publicisztikában való jártasságát, a különféle tudományágak és a klasszikus irodalom terén szerzett ismereteit. Annál inkább sajnálta, hogy L. „félénkségből” és az egy-

házi karrier reményében a „felekezeti türelmetlenség” elvét védte, bár nem lett „fanatikus” és „ultramontán eszméket” sem vallott.

A király 1834. március 9-én L-t csanádi megyéspüspöknek nevezte ki, a döntés megerősítésére június 23-án került sor. Konszekrációját Pyrker János egri érsek végezte szeptember 14-én az egri ciszterci templomban. Püspöki székét 24-én foglalta el a temesvári székesegyházban a püspökség védőszentje, Szent Gellért fő ünnepén. A Trienti Zsinat *canonica visitatio*ra vonatkozó határozatának magyarországi végrehajtói közül kiemelkedett buzgalomával: két ízben, 1835–1838-ig és 1842–1848-ig végig látogatta egyházmegyéjét. A plébániákra érkező főpásztort a hívek két oldalt zászlók alatt folsorakozva várták. Az üdvözlőbeszéd elhangzását, majd a püspök templomba való bevonulását és áldását követően került sor a plébánia állapotának vizsgálatára. E látogatások alkalmával lelkipásztori és gazdasági szempontból is szabályozta a plébániák életét. Munkáját az Egerből magával hozott Fábry Ignác irodaigazgató (később helynök) segítette. A látogatások során pontos jegyzőkönyveket vettek fel a templomok felépítéséről és stílusáról, a plébániák bevételeiről és kiadásáról, továbbá a miserendről. Rögzítették a plébániák állapotát, a papságnak fizetett összegeket és a hívek állapotát is. Megörökítették az iskolák, a tanító, a kántor és a temetők helyzetét is. Az adatokról felvett jegyzőkönyveket két példányban készítették el, az egyik példány a plébánia irattárába, a másik pedig a püspöki levéltárba került.

Összesen 27 plébániát és lelkésziséget alapított, többek között Kevermes, Kisiratos (Dorobanți RO), Sándorháza (Șandra RO), Bocsár (Boçar SRB), Nagylak (HU és Nădlac RO), Almáskamarás településeken. A határőrvidék bánsági cseh községei – Weizenried (Gârnic RO), Szórényordas/Wolfsberg (Gărnă RO), Tiszafa/Eibenthal (RO) és Csanáros/Schöntal (Urziceni RO) – részére külön lelkésziségek kialakítását javasolta, ezek közül Weizenried és Eibenthal községekben 1847-ben sor került a plébánia megalapítására. Anyagi támogatásával számos alapfokú és felsőbb iskola, valamint egyházi és jótékony célú intézmény megalapítását tette lehetővé. 1841-ben Temesváron megnyitotta a bölcséleti és jogi líceumot, amelyet később egyetemmé akart fejleszteni.

L. – akit 1840. június 25-én az uralkodó valóságos belső titkos tanácsossá nevezett ki – 1840 szeptemberében Fábry Ignác irodaigazgatóval és Karl Ernst Jarcke jogásszal Bécsből Salzburgon keresztül Rómába

utazott, hogy a király és Metternich államkancellár megbízásából, a magyar püspöki kar emlékiratával ellátva ismertesse a régóta vitatott házasságjogi kérdéseket. A hónapokig tartó szívós tárgyalások eredményeképp született meg 1841. április 30-án a *Quas vestro* kezdetű bréve, amely vegyes házasságok esetén, amennyiben az akatolikus fél nem írja alá a reverzálist a gyermekek katolikus neveléséről, a házasságkötés során a katolikus papnak úgynevezett passzív asszisztenciát engedélyezett. Kiküldetésének másik eredménye a nyilvánossággal nem ismertetett úgynevezett *Instructio Lambruschiniana* – Luigi Lambruschini bíboros államtitkár († 1854) nyilatkozata – volt, amely azokat a magyarországi házasságkötéseket is érvényesnek ismerte el, amelyeket nem a Trienti Zsinat által előírt formában kötöttek meg; ez főképp a protestáns lelkészek előtt megkötött vegyes házasságokat érintette. L., fáradozásainak és sikeres küldetésének elismeréseként 1843-ban nemességet nyert a királytól krivinai előnévvel. Ugyanabban az évben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja lett, és részt vett az új büntetőtörvénykönyv kidolgozására rendelt országos jogi választmány munkájában is. Az 1848-as forradalmat megelőzően a konzervatív pártot támogatta, egyúttal az angolszász kultúra híveként jó barátságot ápolt gróf Széchenyi Istvánnal is. Kortársai polihisztornak tartották: könyvtárában több mint 5 ezer db, nagyrészt jogi és diplomáciai tárgyú kötetet őriztek. 1837-től 1847-ig a Nagyvárad Királyi Akadémia igazgatója és tanterületi főigazgató volt. Apponyi György kancellár szerette volna át-helyeztetni a váci püspökség élére és egyúttal rábízni az egyetem és az egész magyar oktatásügy irányítását, de erre végül nem került sor. L. támogatta a Duna–Tisza csatorna és a Szeged–Temesvár vasútvonal megépítésének megvalósítását.

L. tagja volt az 1848. március 15-én Bécsbe induló országgyűlési küldöttségnek, március 18-án, az országgyűlésen kijelentette, hogy a magyar püspöki kar örökre lemond a tizedről. Egy nappal később azt írta papjainak, hogy az új törvények nagy jótéteményt jelentenek a népnek és a papságnak. 1848 májusában belépett a Párizsban alakult *Institut d'Afrique* egyesületbe, amelynek célja a rabszolgaság eltörlése és a rabszolga-kereskedelem megszüntetése volt. A makóiakkal 1848 tavaszán felmerült földhasználati vitában viszont nem volt hajlandó egyezkedni. 1848 nyarán a püspöki kar felkérésére a papképzés reformjával foglalkozott, június 25-én az uralkodó egri

érsekké nevezte ki, egyúttal a hevesi és külső-szolnoki főispáni tiszteket is betöltötte.

Viale-Prelà apostoli nuncius kedvezően nyilatkozott róla („semmit nem tudok felhozni ellene”), és szeptemberben L-t Hámmal és Scitovszkyval együtt a magyar püspöki kar vezetői közé sorolta („*i più rispettabili di quel Vescovado*”). A római megerősítés az 1848/49-es szabadságharc kitörése miatt elmaradt. L. továbbra is részt vett az uralkodó által 1848. október 3-án felosztatott magyar országgyűlés ülésein. Tagja volt több országgyűlési bizottságnak: válaszfelirati, elemi oktatási, úrbéri kármentesítési és királyi korona meglétét ellenőrző bizottságoknak. A püspöki kar tagjai október végén rendszeresen tanácskozásokat tartottak Fogarasy Mihály skutari címzetes püspök fővárosi lakosztályában. Az egyik ilyen tanácskozáson vetődött fel az a gondolat, hogy a püspökök próbáljanak meg a béke helyreállítása érdekében közvetíteni. Ennek a kísérletnek a részeként a magyar katolikus püspökök 1848. október 28-án feliratot intéztek az uralkodóhoz. Eredeti szövegét Horváth Mihály fogalmazta, majd a püspökök többsége az élesebb kitételeket tompította. A felirat a király iránti lojalitás talaján állva elítélte a király nevében Magyarország ellen folytatott háborút (a délvidéki szerb felkelést), továbbá határozottan kiálltak az egyházfők az áprilisi törvények mellett. L. a népképviselői országgyűlés sikeréért nyilvános imákat rendelt el. Részt vett az október végi memorandum kifejezéseinek mérséklésében, 1848 októberében kelt pásztorlevelében pedig felszólította híveit a haza védelmére. 1848 decemberében tagja volt az Alfred zu Windischgrätz cs. kir. tábornagynak küldött békedelegációnak, amely azonban sikertelenül járt.

L. és Hám János kinevezett esztergomi érsek a császári-királyi csapatok bevonulása után is a fővárosban maradt és elhatárolódott az önvédelmi háborútól. Csanádi helynökét az osztrák hatóságoknak történő engedelmesre utasította, 1849. februárjában felszólította Eger város lakosait, hogy a magyar koronával meg nem koronázott Ferenc Józsefet ismerjék el törvényes uralkodójuknak. Márciusban 2000 forintot küldött Windischgrätz tábornagynak a magyarországi császári katonai kórházak támogatására. Az osztrák minisztertanács javaslatára Ferenc József L. érseki kinevezését meg nem történné, a csanádi püspökséget pedig megüresedettnek nyilvánította.

1849 nyarán ismét a marienbadi fürdőben állította helyre egészségét, onnan hazafelé, 1849. július 21-én Lanzendorfbán letartóztatták és azon indokokkal, hogy részt vett a felosztatott magyar országgyűlésen, aláírta a püspökök memorandumát, valamint hozzájárult a császári sasnak a temesvári székesegyházról történő leveréséhez. Pozsonyban a Vízi-kaszárnyában tartották fogva, majd engedélyt kapott arra, hogy az irgalmasok házába vonuljon. Október 18-án újra letartóztatták és a pesti Újépületben tartották fogva. Scitovszky János esztergomi prímás és Viale Prelà pápai nuncius is tiltakozott fogva tartása ellen. December 24-én Haynau – Scitovszky János prímás javaslatának megfelelően – szabad lábra helyezte, hogy „önként” mondhasson le püspökségéről, amely még aznap megtörtént. Szabadon választhatta meg, melyik osztrák rendházba akar visszavonulni. Az osztrák kormány saját kérésére, kolostorba vonulásának kezdetétől évi 4000 forint kegydíjat szolgáltatott ki neki. 1850–1853-ig a melki bencés kolostorban élt, a számkivetésbe elkísérte udvari papja, Hopf János is. A melki apátság gazdag könyvtárába temetkezve írta meg tudományos műveit. Főként a liturgia kialakulása és fejlődése, valamint a vallási tolerancia európai története foglalkoztatta.

1853-ban megengedték L-nak, hogy rang és főpapi jelvények nélkül Bécsben telepedhessen le. Több ízben meglátogatta Döblingben Széchenyi István grófot. A kiegyezés felé vezető politikai fordulat során engedélyezték L-nak, hogy visszatérjen Magyarországra. Ettől kezdve számos kiüntetésben részesült, megkezdődött rehabilitációja. 1861. március 29-én amasiai címzetes érsek, majd a Hétszemélyes Tábla ülnöke, 1863-ban a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja lett. 1861-ben alapító tagja volt a gróf Károlyi István kezdeményezésére megalakult katolikus hazafias Szent László Társulatnak, amely a külföldön élő magyarok lelki gondozását tűzte ki célul; L. a társulat első elnöke lett. Pásztorleveleivel számos külföldi egyházközséget szólított meg, erősítette az ottani plébániák egyházi és nemzeti öntudatát, és sok új magyar plébánia és iskola alapítását ösztönözte. E célból számos papot, tanárt és missziós nővért készített fel arra, hogy hazájától távol szolgáljon. Segítette a szegényebb egyházközségeket például a sajtó kiépítésében vagy a liturgikus eszközök beszerzésében. A politikai életben a Deák-párt követője volt.

Az 1860-as években egyre inkább a bécsi pápai követ tanácsadója és szakértője lett, és ezzel összefüggésben ismét a politikai események kö-

zépontjába került. 1860-ban Bernhard von Rechberg osztrák miniszterelnök azt javasolta Antonino De Luca bécsi nunciusnak (1856–1863), hogy a konkordátum miatt egyre gyakoribb támadások elleni védekezésben L. támogatását kérje, mivel ő Magyarországon nagy elismertségnek örvend. L. valóban felkarolta az ügyet és arra is késznek mutatkozott, hogy egy esetleges római küldetést is magára vállaljon a nyitott kérdések tisztázására. 1862-ben szakvéleményt küldött a Szentszéknek a magyarországi prímási hatósággal kapcsolatban. Mariano Falcinelli, a következő bécsi nuncius (1863–1874), aki az olasz és a latin mellett csak franciául tudott, minden Magyarországra vonatkozó kérdésben egyeztetett L-al. Ez történt például a katolikus konzervatívoknak a monarchia decentralizálását ellenző törekvései esetében, vagy 1865-ben, az 1848-as alkotmány 20. cikkelyének megváltoztatása és az államilag elismert vallásokkal történő egyenlősítés kapcsán, amihez L. állásfoglalást készített.

L. teljes rehabilitációja következtében ismét a legmagasabb egyházi méltóságok várományosa lett. Scitovszky János hercegprímás, esztergomi érsek Simor János győri, Fogarasy Mihály erdélyi és Bonnaz Sándor csanádi püspököt javasolta a kalocsai érsekségre, azonban a magyar udvari kancellár az uralkodó „igazságérzetére” hivatkozva L-t terjesztette elő, aki 1866. szeptember 14-én nyert kinevezést. Ekkoriban fejtette ki véleményét Falcinelli nunciusnak arról, hogy mennyiben kell Ferenc József koronázási esküjének tartalmaznia hagyományos módon az egyház jogainak védelmét. L. érseki kinevezésének pápai megerősítése és a metropolitai pallium adományozása 1867. február 22-én kelt. Érseki székét azonban nem foglalhatta el súlyos torokbaja miatt, amiben már régóta szenvedett és amely végül hangját is elvette. L. még megünnepelhette papságának 50 éves évfordulóját, azonban a következő évben, 1867. március 13-án, 75 évesen, Pesten elhunyt. 1867. március 18-án, a kalocsai székesegyház sírboltjába temették, a szertartást Bartakovics Béla egri érsek vezette. Az ünnepélyes megemlékezésen felolvasták L-nak a közvetlenül a halála előtt elkészített székfoglaló beszédét. Hagyatékában 70 ezer forintot áldozott jótékony célokra.

• *Művei (válogatás): A protestans reformatio historiája Angliában és Irlandban*, Nagyvárad 1832; *Egyházi beszéd*, Arad 1835; *Egyházi beszéd*, Eger 1837; *Az egyházi bíraskodási jog*, Pest 1842;

Aliquae constitutiones summorum pontificum ad administrationem sacramenti poenitentiae adtinentes, Temesvár 1846; *A Josephinismus és az egyházat illető legújabb császári rendelvény*, Bécs 1851; *Az angol türelem*, Bécs 1851; *Emlékbeszéd idősb Székhelyi Majláth Görög igazgatótag felett*, Pest 1863; *Néhány szó a 'La vie de Jésus' című könyv fölött*, Kalocsa 1864; *Lonovics József, kalocsai és bácsi érsek emlékeül, magyar és latin beszéde* (kiad. Hopf János), Kalocsa 1867; *Népszerű egyházi archaeologia, vagyis a katolikus ünnepek, szentségek, ünnepélyek s szertartások értelmezése, és a különféle rendes s rendkívüli szószéki jelentések, részint rendes szent beszédekben, részint birdetmény alakú oktatásokban*, I–III, Bécs 1857. • *Források*: OSZKK Lonovics József iratai, Fol. Hung. 920; TRKEL Horváth Mihály 1848/49, 1848: 1143, 1561, 1563; ÖStA HHStA Ministerrat-Vorträge 1850: 249. Vortrag des Ministers des Innern Alexander Bach (18. Jänner 1850) wegen Bewilligung einer Sustentation für Joseph Lonovics; *Das Vaterland* 27. 3. 1867; *Pesti Hírnök* 20. 3. 1867 (1). • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Konkordat*; ADRIÁNYI, *Geschichte*; ANDICS ERZSÉBET (szerk.), *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben I–III*, Budapest 1981, 1952, 1965; BOROVSKY, *Heves vármegye*, 387, 425; HC VII–IX; HERMANN EGYED, *Lonovics József*, *Vigilia* 13 (1948) 3: 132–136; HORVÁTH, *Fünfundzwanzig Jahre*; JUHÁSZ KÁLMÁN, *A csanádi püspökség*, Arad 1927; JUHÁSZ–SCHICHT, *Das Bistum Timișoara–Temesvár*; KOVÁTS, *A csanádi papnevelde*; LUKÁCS, *Vatican*; Lyceum Temesvariense; ORBÁN IMRE, *A Csanádi Egyházmegye 1835-ös generalis canonica visitatiojának kérdéséhez*, Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1991 (szerk. Lengyel András), Szeged 1992; ÖBL; *Pantheon*, 40–41; PÁLMÁNY BÉLA (szerk.), *Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja*, Budapest 2002; PETRI, *Lexikon*; BRUNO PRIMETSHOFER, *Rechtsgeschichte der gemischten Eben in Österreich und Ungarn (1781–1841) 1–2*, Wien 1967; Protokolle II; ROOS, *Erbe und Auftrag*, Teil 2b: Szeged 2012; *Schem. Csanadien. 1900*, 51–52; SZINNYEI, VII, 1368–1372; TÓTH FERENC (szerk.), *Emlékezés Lonovics József püspök születésének 200. évfordulóján*, Makó 1993; VÁRADY, *Lonovics*; ZAKAR PÉTER (szerk.), *Zsinatok a Csanádi egyházmegyében a 19–20. században*, Budapest 2016; ZAKAR PÉTER, *A Csanádi egyházmegye az 1848/49-es forradalom és szabadságharc időszakában*, Budapest 2021.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 357–361.

ZAKAR PÉTER

II.2.3A. HORVÁTH MIHÁLY (1809–1878)

Csanád, 1848/1849; kinevezett, meg nem erősített, fel nem szentelt

1809. október 20-án született Szentesen, polgári családba, Horváth József gyógyszerész és Verner Erzsébet gyermekeként. Ötesztendő volt, amikor családja Szegedre költözött, ahol a híres piarista gimnázium diákja lett. Később a váci egyházmegye seminaristájaként Vácon tanult, majd a pesti Központi Szeminárium növendékeként teológiát hallgatott. 1828-ban a pesti egyetemen bölcseleti doktorátust szerzett. 1830-ban a püspöki iroda iktatója lett, majd 1832-ben Nádasdy Ferenc kalocsai érsek pappá szentelte. Ezt követően Dorozsmán, Kecskeméten, Nagykatán és Nagyabonyban (Veľké Blahovo SK) segédlelkész, közben nevelő gróf Keglevich Gábor és gróf Erdődy Kajetán családjánál. 1844-től a bécsi *Theresianum*-ban a magyar nyelv és irodalom tanára. Óráin nagy hangsúlyt fektetett a magyar nyelv sajátosságainak a megismertetésére. 1847-ben József főherceg nádor gyászmiséjén mondott halotti beszédével rontott bécsi megítélésén. 1847-től hatvani adminisztrátor, majd plébános, végül 1848-tól hatvani prépost.

H. a modern magyar történetírás egyik megteremtője és egyben kiemelkedő alakja. Gazdag munkásságát a magyar történelemre vonatkozó általános művek, életrajzok, ipar- és kereskedelem-történeti tanulmányok, államtörténeti és történelemelméleti írások tükrözik. 1835-ben, a Magyar Tudományos Akadémia pályázatára benyújtott pályamunkája a magyarországi ipar és kereskedelem történetével foglalkozott. 1839-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 1841-ben rendes tagja lett. H. már 1848 előtt a nemzeti-liberális ellenzék befolyásos tagja volt.

1848 elején az ellenzék *Ellenőr* című kiadványában közzétett tanulmányában az 1802. évi országgyűlést elemezve bírálta a bécsi kormány kereskedelmi politikáját és a magyar nemesség szűkkeblűségét. Az 1848. júniusi képviselőválasztáson a gyöngyöspatai választókerületben alulmaradt Gosztony Jánossal szemben. 1848. június 25-én az uralkodó – a magyar liberális kormány ultimátumra emlékeztető előterjesztésének következtében – csanádi püspökké nevezte ki. Szeptember 26-án beiktatták javadalmába, ezt követően többnyire Makón időzött, ahol a csanádi egyházmegye magyar kormányhoz hű részét Róka József helynök irányította. Róma hozzájárulását azonban nem kapta meg, így felszentelésére sem került sor.

H. döntő szerepet játszott az 1848. október 25-i püspökkari pásztorlevél, illetve az október 28-án kelt, uralkodóhoz intézett felirat létrejöttében. A püspökök mindkettőben kiálltak a polgári átalakulás és a magyarországi forradalmi vívmányok mellett. H. részt vett az országgyűlés úrbéri bizottságának munkájában, támogatta az egyházi javak szekularizációját és szorgalmazta egy nemzeti zsinat összehívását, amely kétharmad részben laikusokból állt volna. A zsinat előkészítette volna az egyház modernizációját, és az alsó papságot, valamint a világiakat bevonta volna a döntési folyamatokba. A tervezett egyházreform része lett volna a papi házasság engedélyezése is. H. Kossuth Lajos bizalmasaként 1849 januárjában követte a Pest-Budáról menekülő magyar kormányt Debrecenbe. Többszöri kérelmezésére azok a csanádi egyházmegyéhez tartozó lelkészek és tanítók, akik elmenekültek a királyi csapatok által megszállt területekről, 1849. márciustól 300, illetve 150 forint segélyt kaptak. H. ugyanabban a hónapban Kossuth oldalán részt vett a tavaszi hadjárat első szakaszában, majd áprilisban Kossuth Lajossal együtt tért vissza Debrecenbe, ahol részt vett a Függetlenségi Nyilatkozat (1849. április 14.) megszövegezésében.

H. 1849. május 2-tól a Szemere-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere volt, június 9-én a pápai választókerületben képviselővé választották. Május 9-én hódoló nyilatkozatok beküldését rendelte el az egyházi és iskolai előljáráóságoktól, 18-án felszólította valamennyi felekezet lelkészeit, hogy beszédeikkel lelkesítsenek az ellenség elleni harcra, június 6-ra országos böjtöt rendelt, 27-én pedig az oroszok elleni keresztes hadjáratról adott ki rendelkezést, továbbá utasította a lelkészeket, hogy álljanak a népfelkelés élére. Július 8-án ismét Kossuth társaságában utazott Ceglédre, augusztus 3-án részt vett Szegeden a képviselőház tanácskozásán, majd nagy vörös kereszttel a mellén lelkesítette harcra a honvédeket, végül 11-én ő is aláírta Kossuth és a kormány lemondását, illetve Görgei Artúr tábornokot teljhatalommal felruházó okiratot.

H-t mind elvbarátai, mind konzervatív ellenfelei a radikális egyházi reformok vezéralakjának tartották. Báró Mednyánszky Cézár báró, Görgei Artúr tábornok forradalmi érzelmű tábori főpapja erről így vallott 1858-ban megjelent emlékiratában: „Meg kell mondanom, hogy a magyar papság többsége ugyanazt tette, mint én. Viselkedésünket támogatta egy előkelő püspök [Horváth Mihály], aki elfoglalta a kultuszminiszteri széket. Fokozatosan teljesen függetlenné óhajtotta tenni a félig-meddig már független

egyházi ügyeket. Magukon a papokon keresztül akarta az egyházat megreformálni, oly messzire menve, hogy a papok nősülését is engedélyezi. Igaza volt törekvéseiben és ez utóbbi reform már magától kezdett életbe lépni.” Hasonlóan látta H. szerepét Scitovszky János († 1866), a császáriak által primássá kinevezett konzervatív főpap is, aki azért akadályozta a szabadságharcot követően emigrációba vonuló egykori kultuszminiszter hazatérését, mert szerinte H. „szakadárságba akarta vinni a magyar katolicizmust”. A kiegyezést (1867) követően az új primás, a Habsburg-hű Simor János is feltételekhez kötötte H. vaskai apáttá történő kinevezését. 1867. július 31-én kelt levelében felhívta a kabinetiroda figyelmét arra, hogy „Horváth 1848–49-ről írt munkájában a katolikus egyháznak demokratikus alkotmányt akart adni, a püspökök hatalmát meg akarta törni, az egyházi javakat pedig államosítani. Eltörölte volna a cölöbátust, és fel akarta oszlatni a szerzetesrendeket. Mindezt egy nemzeti zsinat segítségével kívánta végrehajtani, amelynek tagjai kétharmad részben laikusokból álltak volna. Egyetlen püspök sem járulhatna hozzá ezekhez a határozatokhoz – vélte Simor –, ez az egyház elárulása lenne.” Azzal a feltétellel támogatta H. vaskai apáttá való kinevezését, ha fenti könyvében található kitételeket visszavonja.

H. a szabadságharc bukása után elrejtőzött a császári hatóságok elől és komornyiknak álcázva Bécsen keresztül Brüsszelbe szökött. 1851. szeptember 25-én távollétében kötél általi halálra ítélték. Átmenetileg Belgiumban, Franciaországban, Svájcban, rövid ideig Itáliában élt, végül Genfben telepedett le. Gróf Batthyány Lajos egykori miniszterelnök árváinak nevelője, közben megírta – többek között – *A magyarok történeté*-t és a *Magyarország függetlenségi harczának történeté*-t. 1864 nyarán feleségül vette Marie-Michelle Voignoux-t, aki öt gyermeket szült neki. Az 1867. évi amnesztia azonban lehetővé tette H. hazatérését. Ezt követően ismét vezető szerepet töltött be az ország tudományos életében, a Magyar Történelmi Társulat alelnökévé, majd elnökévé választották, 1868-ban a Kisfaludy Társaság is tagjai közé fogadta. Ugyanabban az évben vaskai címzetes apát lett. H., aki egy ideig történelmi előadásokat is tartott a királynénak, most teljesen a magyar liberális politikai elit oldalára állt, ily módon szakítva a korábbi ellenzék radikális erőivel. Kossuth elleni nyílt állásfoglalásával jelentősen csökkentette az ellenzéknek a lakosságra gyakorolt hatását. Simor hercegprimás javaslatára a király október 24-én tribunici választott püs-

pökké nevezte ki. 1872-től az Országos Közoktatási Tanács elnöki tisztségét is ellátta. 1869-től Szeged város kormánypárti képviselője volt. 1876-ban, betegsége ellenére Deák Ferenc után Budapest-Belváros parlamenti képviselője lett. Egy a választóknak mondott székfoglaló beszédében állampolitikai meggondolásból többek között a kötelező polgári házasság és az állami anyakönyvezés mellett szólalt fel, mivel úgy vélte, hogy ezek – más európai országok példájából kiindulva – nem jelentenek hátrányt az egyházakra nézve. 1878. augusztus 19-én, 69 évesen, agyvérzést követően hunyt el Karlsbadban, ahol a korábbi nyarakhoz hasonlóan vesebántalmait kúrálta. A sajtóhírek szerint az ugyancsak ott tartózkodó Samassa egri érsek szolgáltatta ki neki a betegek szentségét. Holttestét Budapestre szállították, majd 25-én több miniszter jelenlétében a kerepesi temető egy sírboltjában helyezték örök nyugalomra. A temetési szertartást Ipolyi Arnold beszercebéányai püspök vezette. A H-ról megemlékező liberális sajtó a művelt egyházfejedelem példaképét látta benne. Egyes konzervatív lapok ezzel szemben úgy vélték, hogy H. papi életével (elsősorban nyilván a házasságával) kizárta magát az egyházból, és az egyházzal való megbékélés nélkül költözött el az élők sorából.

• *Művei* (részben Hatvani álnéven): *Magyarok története*, Pápa 1842–1846; *Párbuzam az Európába költözködő magyar nemzet és az akkori Európa polgári s erkölcsi műveltsége között*, Pest 1847; *A magyarok története a bölcsésztanuló ifjúság számára*, Bécs 1847; *Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi levéltárból*, 4 kötet, Pest 1857–1859; *Történeti zsebkönyv. Rajzok a magyar történelemből*, Pest 1859; *Magyarország történelme*, Pest 1860–1863; *Huszonöt év Magyarország történetéből 1823-tól 1848-ig*, Genf 1865; *Magyarország függetlenségi harczának története*, Genf 1865; VASZARY KOLOS (szerk.), *A magyarok története rövid előadásban*, Pest 1866; *Kisebb történeti munkái*, 4 kötet, Pest 1867; VASZARY KOLOS (szerk.), *A magyarok története rövid előadásban a felső tanintézetek számára*, Pest 1868; *Williams Roger a 'szabad egyház a szabad államban' elv megteremtője és megtestesítője*, Pest 1868; *Kossuth Lajos újabb leveleire*, Pest 1868; *Zrínyi Ilona*, Pest 1869; *Utyeszenich Frater György (Martinuzzi bíbornok) élete*, Pest 1872; *A kereszténység első százada Magyarországon*, Pest 1878. • *Műveinek jegyzéke*: SZINNYEI, IV, 1282–1285. • *Források*: TRKEL Horváth Mihály iratai 1848/49; PL Archivum Ecclesiasticum, Simor János magánlevéltára; *Sion* 1869. 7. 31.; *Neue Freie Presse* 5. 11. 1869; *Volksblatt für Stadt und Land* 29. 8. és 5. 9. 1878. • *Irodalom*: FENYŐ ISTVÁN, *Haza és tudomány. A hazai reformkori liberalizmus történetéhez*, Budapest 1969; FRANKÓI VILMOS, *Horváth Mihály emlékezete*, Budapest 1879; HERMANN RÓBERT, *Horváth Mihály*, Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja (szerk. Pálmány Béla), Budapest 2002,

1056–1059; MÁRKI SÁNDOR, *Horváth Mihály*, Budapest 1917; MKL V, 57–58; MOLNÁR ANDRÁS, „A magyar honvédelemről”. *Horváth Mihály kiadatlan írása 1846-ból*, Hadtörténelmi Közlemények 101 (1988) 2: 390–397; PAMLÉNYI ERVIN, *Horváth Mihály*, Budapest 1954; ZAKAR PÉTER, *A Csanádi egyházmegye az 1848/49-es forradalom és szabadságharc időszakában*, Budapest 2021.

- KLIEBER, *Bischofslexikon*, 362–364.

ZAKAR PÉTER

II.2.4. CSAJÁGHY SÁNDOR (1810–1860)

Csanád, 1852. április 19. – 1860. február 7.

Cs. 1810. április 6-án született Bácsón (Bač SRB), ahol apja az érseki birtokok uradalmi tisztviselője volt. Három fivére és több lánytestvére volt. Az elemi iskolát követően a gimnázium első három évét a németajkúak lakta Dunabökenyben (Mladenovo SRB, Bukin) végezte. A szünidőt rendszeresen Dunacséb (Celarevo SRB) sváb településen töltötte, ahol nagybátyja, Csajághy Pál plébános volt. Öccse, Károly később ugyancsak egyházi pályára lépett a pécsi egyházmegye kötelékében. Cs. az érettségit Kalocsán tette le, majd belépett az ottani papnevelő intézetbe. Ott, majd 1828-tól Egerben végezte a teológiát, kitűnő eredménnyel. 1831-ben felvételt nyert a pesti Központi Szemináriumba, ahol aktívan részt vett az intézmény irodalmi egyesületének munkájában. Már ekkoriban folyóiratokban publikált. 1833. szeptember 21-én Pozsonyban pappá szentelték, majd november 26-án felvételt nyert a bécsi *Augustineumba* (*Frintaneum*), hogy ott készüljön fel egyháztörténeti és kánonjogi szigorlataira. A kollégium előjárósága dicsérte szorgalmát, jó felfogóképességét és „nyugodt, barátságos viselkedését”. Hosszantartó betegsége azonban akadályozta abban, hogy teljesítse kötelességeit az intézmény felé; 1834 végén kénytelen volt hazatérni.

Cs. 1835/36-ban néhány hónapig káplánként szolgált Baján, majd 1836-ban a pesti Központi Szeminárium prefektusa és a pesti egyetem tanársegédje lett. Kortársai elismerését váltotta ki, amikor az 1838-as nagy árvíz idején csónakjával vakmerő módon a Duna jégtáblái között lavírozva élelmet szerzett a bezárt papoknak. 1839-ben szigorlatot tett történelemből és kánonjogból, és

bölcséleti doktorátust szerzett. 1842-ben egyháztörténeti tanári állásokra pályázott Pesten és Kalocsán, azonban nem járt sikerrel, mintegy két és fél évig segédtanár volt e tárgyból. 1844-ben teológiai doktorátust szerzett, majd a kalocsai papnevelő intézetben egyháztörténetet, hittant és kánonjogot tanított. Rendszeresen fordított teológiai műveket németről magyarra, például Josef Anton Sambuga († 1815) vallásújító és wittelsbachi udvari prédikátor, továbbá Aloys Schlör († 1852) bécsi udvari káplán és morálteológus munkáit. A püspökség 1845. évi schematizmusa szerint szegények ügyvédje volt. Az egyházi ranglétrán előre haladva 1846-ban érseki titkár, tiszteletbeli kanonok és szentszéki ülnök, 1848-ban a pesti teológiai kar tanára, 1849-ben kalocsai kanonok, végül Nádasdy érsek oldalkanonokja lett. Ezekben az években több folyóiratban is publikált, például a *Koszorú* (1831), az *Anasztasia* (1838), a *Munkálatok* (1836–39), az *Egyházi Tár* (1835), a *Sas*, a *Figyelmező*, a *Religio és Nevelés* (1848), valamint az *Österreichischer Correspondent* (1849) című lapokban. Írásaiban foglalkozott a vegyes házasságok vitatott kérdésével is.

A forradalom leverése után hivatalából eltávolított Lonovics csanádi püspök utódjául Nádasdy kalocsai érsek öt, számára alkalmasnak tűnő papot javasolt, kezdve Fábry Ignác nagypréposttal. A negyedik helyen Cs-t nevezte meg, akit Leo Thun kultuszminiszter is támogatott, tanúsítva vallásos lelkületét, erős jellemét és hivatali tapasztalatát. Felhozta Cs. mellett azt is, hogy a forradalom idején „bevált”, ezért az egyházmegyei papság „egyházellenes” része ellenségesen viselkedett vele. Az uralkodó 1851. április 11-én nevezte ki Cs-t, melyet a Szentszék az 1851. szeptember 5-i konzisztóriumon erősített meg. Mivel pártfogója, Nádasdy érsek már júliusban meghalt, szentelését Girk György segédpüspök végezte október 26-án a kalocsai székesegyházban. Ünnepeles székfoglalására 1852. április 19-én került sor Temesváron. Viale-Prelà nuncius ugyanabban az évben úgy jellemezte, hogy jámborság, igyekezet és elvhűség tekintetében Magyarország egyik legjobb főpásztora („*distinto per pietà, per zelo e per dottrina*”). Cs. biztosította arról, hogy minden erejével az egyházmegye javáért fog dolgozni, beleértve a népmissziók és a papi lelkigyakorlatok megszervezését. Hű munkatársa és ügyeinek végrehajtója lett Oltványi István (1787–1869) kanonok, aki már Lonovics püspök alatt jelentős hivatalokat töltött be az egyházmegyében, és az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején Temesváron kitartott a királyi ház iránti hűségében; 1852-ben Cs. általános helynöke lett.

Cs. egyházkormányzása sok tekintetben fordulópontot jelentett. Energetikusan látott egyházmegyéje újjászervezéséhez. Folyamodványt írt bebörtönzött papjai érdekében és helyreállította a forradalmi időszakban megroppant egyházfegyelmi állapotokat. 1852-ben, 1856-ban és 1859-ben többnapos lelkigyakorlatokat hirdetett meg. A 60–70 pap részvételével megvalósuló, szerzetesek által vezetett alkalmak intenzív spirituális programja egyfajta irányváltást jelentett az inkább világlátott jozefinista papi ideáltól a szigorúan egyházi irányzathoz. Cs. 1855-ben vidéki népmissziókat készített elő. Ugyanabban az évben ő is vendégül látta a nunciust, aki a görögkatolikus metropólia megalapítása alkalmából ünnepélyes erdélyi utazást tett. Cs. 1854 és 1859 között egyházmegyéje 199 plébániájából 57-ben tett kánoni látogatást; ezek előkészítésére részletes kérdőívet állított össze, amely kitért többek között a papi öltözékre, a tonzúrára, de a papok esetleges vadász- és játékszenvedélyére is. A kánoni látogatások ritkaságából adódott, hogy a bérmlás szentségét például Torontáltószeg (Novi Kozarci SRB) községben 638 fő részére kellett kiszolgáltatnia. Orsova (Orșova RO) erődjének látogatásakor elismerést váltott ki, hogy a mecset megtekintése során a neki átnyújtott Koránból néhány sort fel tudott olvasni.

Cs. újjászervezte az egyházmegyéjét, amelyet a reformáció előtti időszakhoz visszatérve 6 főesperességre és 23 esperességre tagolt. Számolva a többnyelvűséggel – mivel a püspökségben a magyar és a német mellett több szláv nyelvjárás, továbbá a román és a francia nyelv is használatos volt – papjaitól megkövetelte, hogy a régiónak legalább két nyelven tudjanak prédikálni. Pásztorleveleit formailag tökéletes klasszikus latinsággal, valamint németül és magyarul fogalmazta meg, ezek 1855 őszétől két kötetben jelentek meg. Bonnaz Sándor tanfelügyelő, Cs. hivatali utódja kezdeményezésére 1854-ben katolikus német tanítóképző létesült Versecen (Vršac SRB), amely fennállásának két évtizede alatt több mint 400 oktatóval látta el az egyházmegye német községeit, majd 1871-ben egyesítették a szegedi tanítóképzővel. Cs. 1857-ben egy 10 ezer forintos alapítvánnyal megmentette az intézményt a bezárástól, a tanítóképző ettől kezdve püspöki tanintézetnek minősült. Cs. ugyanabban az évben 2000 forinttal támogatta a szolgálatképtelen tanárok, a tanárözvegyek és árvák egyházmegyei segélyegyletét. Cs. már 1854-ben kápolnaépítési programba kezdett a vidéki plébániákon, amelyhez Temesvár város segítségét kérte. Az egyházmegye alapítója, Szent Gellért 800 éves jubileuma alkalmából 1857-ben pásztorlevélben

kezdeményezte Köln, Linz, Bécs és Pest példáját követve egy templomépítési egylet alapítását, amely magára vállalná az egyházmegye szentje tiszteletére szentelt első templom megépítését. Cs. újjászervezte a papnövendékek képzését a kis- és a nagyszemináriumban is.

Cs. a lelki élet terén különösen a Mária-tiszteletet szorgalmazta a kor-szellemnek megfelelően. A székesegyházban Szent Gellért-oltárt, valamint 1855/56-ban Mária-oltárt építtetett és bevezette a májusi litániákat, amelyek hamarosan nagy népszerűsége tettek szert. Magyarra fordította a *Virgo virginum praeclara* című Mária-éneket is. Támogatásával 1857-ben Temesváron Máriáról elnevezett női segélyegylet alakult. A bánsági Topolyáról (Bačka Topola SRB) jelentett Mária-jelenések és csodás gyógyulások hatására 1854-től tömegek zarándokoltak a helyszínre, a mozgalom ma is él; a jelenések hitelességét 1859-ben püspöki bizottság ismerte el. A női nevelő szerzetesrendek hiányát Cs. azzal küszöbölte ki, hogy 1858-ban meghívta a püspökségbe a Szegény Iskolanővéreket a müncheni Anger-kolostorból – amelyet két évvel korábban karlsbadi kúrájából hazatérve személyesen látogatott meg –, és 35 ezer forintot bocsátott rendelkezésükre a szükséges épületek finanszírozására. Cs. ragaszkodott a szegénygondozás hagyományos formáihoz, 1855-ben rezidenciáján 33 szegényt látott vendégül, akiket maga szolgált ki.

Egyházi feladatai mellett írói tevékenységet is folytatott; munkáit a *Sion*, a *Religio és Nevelés*, a *Fasciculi Ecclesiastici* és a *Wiener Kirchen-Zeitung* című egyházi folyóiratokban jelentette meg. A püspöki birtokok igazgatásában kevésbé bizonyult tehetségesnek, e feladatot fivérére, Mártonra bízta, aki megbízatása éveiben ismételten feltűnik az előkelő bécsi *König von Ungarn* szálló vendégeinek listáján. Másik fivére, az 1813-ban született Csajághy István 1836-ban orvosi diplomát szerzett és Cs. háziorvosa lett annak egyházkormányzása idején. Cs. bőségesen gyarapította saját maga és az egyházi könyvtárak könyvvállományát, és jelentős beruházásokat vitt véghez. 50–50 ezer forintot költött oktatási célokra és különféle építkezésekre (makói templomtorony, a görögkatolikus káplán háza stb.), fogadót vásárolt és 60 ezer forinttal járult hozzá a Tisza szabályozásához. Még az 1850-es évek közepén 10 ezer forint nemzeti kölcsönt jegyzett. Az ezekből eredő eladósodás miatt a temesvári királyi törvényszék több alkalommal csődeljárást indított ellene, és hagyatékát is zár alá vette, a per egészen az 1870-es évekig elhúzódott.

Cs. 1858-ban Temesvár díszpolgára lett. Az egész életében törékeny egészségi állapotú püspök 1860. február 7-én, mindössze 50 évesen tüdőembóliában elhunyt. Február 10-én helyezték örök nyugalomra a székesegyház kriptájában. Sírfelirata életének és püspökségének rövidségére utal: *Vixit dioecesi non diu sed totus* („Az egyházmegyének élt, nem sokáig, de teljesen.”). Kortársai boldoggá avatását kezdeményezték, eredménytelenül.

• *Művei (válogatás)*: Misés pap az oltárnál, h. n. 1838; *Az anyaszentegyház ellensége megcáfolva a történetekből, s legjelesebb protestánsok nézeteiből*, h. n. 1840; *Párbeszéd az inquisitióról*, Pest 1843; *Ábítatosság zsengei. Keresztény katolikus imakönyv az ifjúság számára [...]*, Pest 1843; *Isten irgalmából és az apostoli szentszék kegyelméből csanádi püspök, székfoglalásánál minden híveinek üdvöt és áldást a mi Urunk Jézus Krisztusban*, Temesvár 1851; *Sermo pastoralis ad clerum suum dioecesanum, dum die 19. Aprilis 1852. canonice inauguraretur*, Temesvár 1852; *A szeplőtlen szent szűzről*, h. n. 1859; CSIKY GERGELY (szerk.), *Csajághy Sándor néhai csanádi püspök vegyes művei*, 3 kötet, Temesvár 1870–1872. • *Műveinek jegyzéke*: SZINNYEI, II, 130–131. • *Források*: KFL Kalocsai Érseki Levéltár, Kalocsai Érseki Hivatal, Perszonális iratok (I.I.c), Csajághy Sándor; TRKEL Csajághy Sándor iratai, Massa Episcopi Csajághy]; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge (765/1851); *Schem. Csanadien.*; *Wiener Zeitung* 22. 8. 1854, 14. 3. 1855, 14. 3. 1865; *Wiener Kirchenzeitung* 27. 11. 1857, 14. 3. 1860 (nekrológ). • *Irodalom*: HC VII–IX; JUHÁSZ–SCHICHT, *Das Bistum Timișoara-Temesvar*; KOVÁTS, *A csanádi papnevelde*, 479–480; LAKATOS, *Történeti sematizmus*; LUKÁCS, *Vatican*; *Lyceum Temesvariense*; MKL II, 327; *Pantheon*, 48–49; PETRI, *Lexikon*; Protokolle II; ROOS, *Erbe und Auftrag*; *Schem. Csanadien.* 1900, 52; TUSOR, *A bécsi Frintaneum tagjai*, 209–224, *A bécsi Augustineum*, 32–43; WURZBACH; ZAKAR PÉTER, *A Csanádi egyházmegye az 1848/49-es forradalom és szabadságharc időszakában*, Budapest 2021.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 365–368.

ZAKAR PÉTER

II.2.5. BONNAZ SÁNDOR (1812–1889)

Csanád, 1860. december 18. – 1889. augusztus 9.

1812. augusztus 11-én született a francia Alpokban, Challex faluban, a Genfi-tó közelében. Apja Jean Antonie Bonnaz tanító, anyja Françoise Hugueniot, egy órásmester lánya volt. Apja Napóleon haderejében had-

nagyként szolgált és a lipcsei úgynevezett népek csatájában (1813) életét vesztette. Az apai nagyapa halála után B. anyja valószínűleg 1822-ben annak fivéréhez, Bonnaz Antal nagyősi plébánoshoz költözött Magyarországra. Nagyősz (Tomnatic RO) a 18. században lotaringiaiakkal betelepített négy újlatin népességű („welsch”) bánáti falu közül a legnagyobb volt. B. nagyapjának fivére 1763-ban született és 1787-ben szentelték pappá; sok franciaországi kollégájához hasonlóan a forradalom egyháztörvényei elől külföldre menekült. B. a hat gimnáziumi osztályt a temesvári piaristáknál és Aradon járta ki, két éves filozófiai tanulmányait a szegedi piaristáknál végezte és 1833-ban fejezte be. Ekkor a püspöki szék üresedése miatt Maross György káptalani helynök felvette az egyházmegye papnövendékei közé és a bécsi *Pazmaneumba* küldte, ahol B. 1837-ig teológiát tanult és letette biblikum szigorlatát. Bécsben együtt tanult többek között Haynald és Simor későbbi bíborosokkal. A franciául, magyarul, latinul, németül és olaszul tudó B-t 1837. augusztus 17-én szentelte pappá Lonovics József csanádi püspök a temesvári püspöki házi kápolnában.

Rövid ideig, 1837–1838-ban Karánsebesen (Caransebeș RO) szolgált káplánként, majd a püspöki aulába került mint szentszéki ülnök és aljegyző. 1839–1840-ben a temesvári papnevelő intézetben morál- és pasztorálteológiát tanított. 1840-ben letette a plébánosi tevékenységhez szükséges vizsgát (*concursus parochialis*), majd nagyapja fivérét követve 13 évig Nagyősz plébánosa volt. Itt 1846-ban sikerült megnyernie a plébánia kegyurának, gróf Gyulay Sámuelnek a támogatását arra, hogy az első miséjének helyszínül szolgáló Szentháromság-templom helyébe új templomot építtessen. A templom szentelése a berendezéshez szükséges források hiányában és a drámai politikai események következtében 1850 augusztusáig elhúzódott; B. magára vállalta a főoltár és két mellékoltár költségét. B. a bánáti németek nagy részével és a csanádi papsággal ellentétben nem tartozott az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc aktív támogatói közé. Mivel híveit is óvta a fegyveres harcokban való részvételtől, a nemzetőrök vezetőinek látókörébe került, akik 1848 őszén a nagyősi plébánia épületét szabályszerűen ostrom alá vették. B-nak sikerült elmenekülnie a fenyegető letartóztatás elől.

A kritikus időszakban tanúsított királyhű magatartása érezhetően előmozdította egyházi pályafutását. Már 1850 őszén a szerb Vajdaság és temesi Bánság magyar és német iskoláinak felügyelőjévé nevezték ki, ekkor édes-

anyjával együtt a tartomány központjába, Temesvárra költözött. Csajághy Sándor püspök javaslatára az uralkodó 1853-ban a csanádi székeskáptalan kanonokjává nevezte ki. 1854-ben Johann Baptist Coronini-Cronberg altábornagy, a tartomány polgári és katonai kormányzója helytartótanácsossá és oktatásügyi előadóvá nevezte ki. Kortársai méltatták a régió német iskolái körül szerzett érdemeiért. Kezdeményezésére jött létre például a verseci katolikus német tanítóképző (lásd Csajághi életrajzát). B. állítólag feltűnés nélkül, egyszerű papi öltözetben mutatkozott, ez a vizitációk során olykor kínos félreértésekre adott alkalmat, amire a rettegett tanfelügyelő gyakran szarkazmussal reagált. B. tagja volt a Bánságból 1854-ben a király esküvőjére küldött bécsi delegációnak is, a szertartáson azonban betegsége miatt nem tudott részt venni. 1855-ben megbízást kapott az egyházmegye műemlékeinek felügyeletére, 1859-ben elnyerte a szekszárdi apáti címet és javadalmat.

Csajághy csanádi püspök meglepően korai halála után Leo Thun kultuszminiszter (1849–1860) megkezdte az utódlással kapcsolatos előzetes tájékozódást, amelynek eredményeképp hat jelölés született; köztük B. az utolsó helyen szerepelt. Thun úgy vélte, hogy e nehezen kezelhető, három közigazgatási területre kiterjedő püspökségnek, amely a nyelvek, nemzetiségek és felekezetek „ritka elegyét” adja, egy „testileg-lelkileg erős férfira” van szüksége, aki „széleskörű nyelvismerettel” rendelkezik és jól ismeri a helyi viszonyokat. Az érintettnek törekednie kell arra is, hogy „kéz a kézben járjon a császári kormányzattal”. E kritériumok alapján négy jelölt kiesett, és Fogarasy Mihály nagyváradi érkanonokkal összehasonlítva B. egyértelműen elsőbbséget élvezett. Az előd Csajághy, valamint Haynald erdélyi püspök által B. ellen terjesztett kifogásoknak utánajárva sikerült cáfolni azokat. Az 1860. április és augusztus között Rómában tartózkodó B-t a király június 7-én nevezte ki, a római megerősítésre a szeptember 28-i konzisztóriumon került sor. B-t Kunszt József kalocsai érsek szentelte püspökké november 4-én, hivatalába december 18-án iktatták be Temesváron. 1863-ban B. a huszonkét szavazati joggal rendelkező személy egyikeként részt vett az első kalocsai egyháztartományi zsinaton, amely nem hozott felismerhető eredményt. B. a zsinaton a szentségekkel, a szerzetesekkel és az egyházi fegyelemmel foglalkozó munkacsoportot vezette. A püspököt egész életében nehéz, indulatos előljárónak tartották, aki a püspöki aulában csak néhány munkatársában bízott meg (például Németh Józsefben, a későbbi csanádi segédpüspökben), miközben sokan mások idő előtt plébánosi

állásokba hátráltak. Püspöki komornyikjának kiadatlan visszaemlékezései által B. példáján keresztül a legtöbb püspökhöz képest alaposabb betekintést nyerünk a kor egy egyházfejelmének hétköznapijaiba.

Az egyházmegye történetébe B. elsősorban szenvedélyes építkezőként és a lányképzés támogatójaként írta be magát; különösen az elődje által az egyházmegyébe hívott Szegény Iskolanővéreket segítette. A rend iskoláit és rendházait nagy összegekkel támogatta, például Lippán (Lipova RO) 100 ezer, Lugoson (Lugoj RO) 65 ezer, Oravicán (Oravița RO) 32 ezer forinttal segítette őket. Támogatásával további rendházak létesültek Temesvár-Józsefvárosban, Versecen (Vršac SRB) és Szegeden. Főpásztorsága alatt a püspökség területén 19 új plébániát szervezett, köztük Kisszentpéteren (Sânpetru Mic RO), Gyulavarsándon (Vârșand RO), Kunágotán, Ürményházán (Jermenovci SRB), Nádorhegyen, Aracson (Arača SRB) és Józseffalván (Iosifalău RO). 1872-ben 200 ezer forinttal lányárva-házat alapított, melyet római Szent Franciskának szentelt, továbbá létrehozta a több mint 50 fiút befogadó *Emericanum* kisszemináriumot, amelynek reprezentatív épületet emeltetett a papi szeminárium udvarán. Püspöki működése alatt, többnyire az ő jelentős támogatásával 37 plébániatemplom és filia épült. Bár nem volt Csanád település patrónusa, saját költségén folytatta elődje ottani kezdeményezését, a püspökség védőszentjének, Szent Gellértnek ajánlott templom építtetését; a településen addig csupán egy kis dűledező, torony nélküli templom volt. A munkálatok során értékes régészeti leletek kerültek elő, rövid építkezés után a templomot már 1869-ben fel lehetett szentelni. B. méltó társat talált építkezési szenvedélyéhez az 1871-ben, 25 évesen Temesváron letelepülő Eduard Reiter bécsi építész személyében. Reiter mintegy „tartalékba” különböző historizáló stílusú és árszabású templomok terveit készítette el, amelyeket B. szükség esetén azonnal hasznosítani tudott. A lelkipásztorkodás területén jelentős lépése volt, hogy a papnövendékek képzését a pedagógia tantárggyal egészítette ki. A növendékektől elvárta a német nyelv ismeretét is, amelynek elősegítésére tanfolyamot indított a szemináriumban, mindezzel azonban magára vonta a magyar érzületű körök támadását. B. 1871-ben 100 ezer forintos adományával az addig hattagú székeskáptalan létszámát további két kánonokkal emelte. A papságot és ellátóintézményeit segítő anyagi hozzájárulásaival az egyházmegyében elejét vette a máshol mindenütt kényes kongrua-kérdésnek.

Bár Scitovszky hercegprímás még 1866-ban három jelölt között harmadik helyre sorolta a megüresedett kalocsai érseki méltóságra, B. a Magyarországon lezajló társadalmi fejlődés következtében egyre inkább háttérbe szorult a politikában. Ekkor már nyíltan szemére vetették az 1848/49-es forradalom és szabadságharc és az abszolutista kormányzat alatti magatartását. Ez láthatóan kihatott B. egészségére is, ekkoriban súlyos idegbetegséget állapítottak meg nála. 1867-ben a világ minden tájáról érkező mintegy ötszáz, illetve Magyarországról érkező hét püspök között ő is részt vett Rómában Péter és Pál apostolfejedelmek vértanúhalálának 800 éves évfordulója alkalmából tartott nagy ünnepségsorozaton. 1869/1870-ben részt vett a zsinaton, ahol általánosságban Haynald érsek és a magyar püspöki kar többségi frakciójának álláspontjához csatlakozott. 1870. május 28-án felszólalt az egyházzal szóló szkéma (tervezet) kapcsán a zsinati aulában, és keserű hangon panaszkodott arra, hogy a többség a máshogy gondolkodókat úgyszólván eretneknek bélyegzi meg. Részletesen kifejtette a tervezett dogmák kihirdetésének időszerűtlenségét, hivatkozva a püspökség területén jelentős számban élő görögkatolikusok helyzetére és álláspontjára. Az események szemmel láthatóan nagyon megviselték, Rómában idegösszeomlást kapott, amelyből többé nem tudott teljesen kigyógyulni. A zsinat után nyilvánosan sosem vetette alá magát a zsinati határozatoknak, és nem is tette közzé azokat. A dogmát személyesen később mégis elfogadta és ezt papjaitól is megkövetelte azáltal, hogy az 1877. évi konstitúciókba felvette a *professio fidei* kifejezést. Beiktatása alkalmával megfogalmazott pásztorlevelén kívül egyéb publikációt nem hagyott hátra.

A B. egyházkormányzása alatt vállalt beruházások alapját – elődjétől eltérően – a püspöki birtokok mintaszerű igazgatása, valamint a püspök személyes igénytelensége adta. B. kiemelkedően tehetséges volt a pénzgazdálkodásban, és kisebb kockáztatás mellett még az állami lottótól sem riadt vissza. A püspöki méltóságba érkezésekor mintegy 40 ezer forintos vagyonnal rendelkezett, hagyatékában pedig már 465 ezer forintot határozott meg jótékony célokra. Végrendeletében például 100 ezer forintot áldozott az egri katolikus egyetemre, amelynek megalapítása 1894-ben komolyan felmerült, továbbá 100 ezer, illetve 40 ezer forintot szegedi és aradi templomok építésére, 50 ezret a temesvári székesegyházra, 20–20 ezret a temesvári iskolanővérekre és a szegedi tanítóképzőre, továbbá 15 ezret a papnevelő intézetre. Nagyősi rokonaira ehhez képest csekély összeget, 15 ezer forint-

tot hagyott, vagyona megmaradt részének általános örökösévé a csanádi székesegyház és a szegény papok alapját tette meg. A megemlékezések szerint B. azért tudott e mintegy 700 ezer forint értékű hagyatékának egészéről végrendelkezni, mert az 1870-es években 26 ezer forintért megváltotta az úgynevezett *conventio Kolonicsiana* alapján az államot illető egyharmad arányú összeget. A B. által jótékony tevékenységre fordított összeg a források alapján szűk kétmillió és több mint hárommillió forint között mozgott.

Egyre romló egészségi állapota miatt B. 1873-ban segédpüspököt kért és kapott Németh József személyében, akit 1874. április 19-én iszaupoliszi címzetes püspökké szenteltek. B. még egy évtizeden keresztül gyakorlatilag betegségéből irányította a püspökséget, majd Németh 1884. február 17-én – a püspöki vagyon kezelésének kivételével – minden főpásztori jogot elnyert. B. szenvedéseire nyaranta a máriaradnai (Radna RO) ferenceseknél, 1878-tól Ferencfalván (Văliug RO) keresett enyhülést, 1888 őszétől azonban súlyos fekvőbeteg lett. A különféle állami és egyházi címekkel és rendekkel kitüntetett püspök 1889. augusztus 9-én, 77 évesen halt meg a temesvári püspöki palotában. Augusztus 13-án helyezték örök nyugalomra a székesegyház kriptájában, az elhunyt püspök életmódját meghazudtoló, nagyszabású főúri temetés keretei között, melynek költségei közel 6000 forintot tettek ki. A temetési szertartást az egyházmegyéből származó, B-al baráti kapcsolatot ápoló Schlauch Lőrinc nagyváradi püspök végezte. Adriányi B-t a magyar püspöki kar „jó és aktív” püspökei közé sorolja.

• *Források:* ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Wiener Kirchenzeitung* 1866 és 1867; *Das Vaterland*, II. 8., 14. 8. és 16. 9. 1889 (nekrológok), 28. I. 1894; *Die Presse* 15. 8. 1889. • *Irodalom:* ADRIÁNYI, *Vaticanum*; FAZEKAS–BEKE, *A bécsi Pázmáneum*; FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum... hallgatói*; HC VII–IX; JUHÁSZ–SCHICHT, *Das Bistum Timișoara-Temesvár*; KOVÁTS, *A csanádi papnevelde*; MKL I, 924–925; PETRI, *Lexikon*; ROOS, *Erbe und Auftrag*; SCHATZ, *Vaticanum I*; SZEKRÉNYI LAJOS, *Bonnaz Sándor csanádi püspök*, KSz 2 (1890), 161–184; SZILAS, *Jubileumi évkönyv*.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 368–373.

MIKLÓS PÉTER

II.2.6. DESSEWFFY SÁNDOR, CSERNEKI ÉS TARKEŐI GRÓF (1834–1907)

Csanád, 1890. szeptember 24. – 1907. december 4.

1834. június 3-án született Pozsonyban, tekintélyes nemesi családba. Édesapja gróf Dessewffy Antal (1788–1843) királyi tanácsos, Temes vármegye alispánja, az aradi váltótörvényszék elnöke, édesanyja Koppauer Zsuzsanna, a temesvári polgármester lánya volt. Gyermekkorát Temesvárott és Aradon töltötte. Édesapja halála után a család Sáros vármegyébe költözött. A gimnáziumot Kisszebenben (Sabinov SK) a piaristáknál, Kassán és Gyöngyösön végezte. Az érettségit Egerben tette le 1852-ben, majd ugyanott felvételt nyert a szemináriumba. 1853-tól a Központi Szeminárium növendékeként teológiát hallgatott a pesti egyetemen. 1857. augusztus 9-én pappá szentelték. Rövid ideig káplánként szolgált Füzesabonyban, majd 1859-ben az egri líceumban a latin nyelv és a bölcselet tanára lett. 1860-ban Scitovszky János hercegprímás a Központi Szeminárium tanulmányi felügyelőjévé nevezte ki. 1866-ig helyettes tanárként a pesti egyetemen is tanított. 1866-ban Bartakovics Béla egri érsek az egri Jogakadémiára rendelte tanárnak, ahol az egyetemes jogtörténet és a statisztika oktatása mellett az intézmény hitszónoka is volt. Ekkoriban szerkesztette az *Eger* című politikai lapot. Egész életében folytatott írói munkássága eredményeként számos társadalmi, történelmi, politikai és vallásos témájú cikke jelent meg.

1868 júliusában Perger János volt egri kanonok, ekkor már új kassai püspök a titkárává tette meg D-t és inkardinálta az általa vezetett egyházmegyébe. D. elkísérte őt Rómába az I. Vatikáni Zsinatra, ahol hét hónapot töltött. 1873-ban Sárospatakon plébános, egy évvel később esperes lett. Az uralkodó 1882-ben a Szent Keresztről elnevezett vértesszeresztúri apáti címet és javadalmat adományozta neki. 1884-től idősebb mesterkanonokként a kassai székeskáptalan tagja, 1886-ban kassai székesegyházi főesperes és a kassai egyházmegye iskoláinak irányítója lett. D-re már ezekben az években, főleg az oktatás kapcsán úgy tekintettek, mint „a magyarság terjesztésének élharcosára”. Hivatalos tisztségein felül a Felső-Magyarországi Múzeumegylet elnökeként is tevékenykedett, tagja volt a kassai kórház igazgatóválasztmányának, az Abaúj-Torna Megyei Közművelődési Egy-

letnek és a Kassai Katolikus Legényegyletnek. Több alkalommal is megke-resték, hogy vállaljon országgyűlési képviselőjelöltséget, ezt azonban elutasította.

„Bár a vallásalap számára kívánatos lett volna egy hosszabb széküresedés”, Csáky kultuszminiszter Bonnaz csanádi püspök 1889 augusztusában bekövetkezett halála után, még ugyanabban az évben D-t javasolta a püspöki méltóságra, miután személyét a hercegprímás is „teljesen alkalmasnak” minősítette. Mellette szóltak a tanügy területén szerzett érdemei, „a más felekezetekkel szembeni kipróbált tapintata” és rendkívüli jótekonysága. Ezen felül magáévá tette „a magyar állameszme és a magyar nemzet buzgó ápolásának feladatát”, „anélkül, hogy ezzel a legkisebb mértékben sértette volna a katolikus elveket”. A király 1890. január 4-én nevezte ki, a római megerősítésre a június 26-i konzisztóriumon került sor, püspökké Bubics kassai püspök szentelte 1890. augusztus 31-én. Temesvári székhelyén szeptember 24-én iktatták be hivatalába, ahol – mint Temesvár egykori polgárát és a városhoz kötődő család leszármazottját – lelkesedéssel fogadták.

D. elsősorban az oktatási intézmények és a szociális ügyek iránti elkötelezettségével írta be magát az egyházmegye történetébe. Jelentős összeggel támogatta a szegedi Katolikus Tanítóképző Intézetet (évi 85 ezer és további 15 ezer koronával) és a makói gimnáziumot (80 ezer koronával), továbbá a temesvári katolikus leányegyesület székházának építését. Az egyházmegye nyugdíjalapjának 20 ezer koronát adományozott, és 1895-től évente ugyanekkora összeget fizetett be a püspökség pénztárába. Támogatta a Temesvár-gyárvárosi, a muzslyai (Torontál vármegye; Mužlja, SRB), cserneki (Cernuc RO), erzsébetlaki (Jalšovec HR) templomokat is. Sok fiú képzését biztosította anyagi támogatásával.

A Magyarországon évtizedek óta napirenden lévő szociális kérdés a hatalmas püspöki földbirtokokról és az azokat megművelő földművesek és bérlők jogállásáról D. idejében többszörösen kiéleződött. Szocialista agitáció nyomása alatt, miután a makói püspöki birtokokon dolgozó földmunkások jelentős számban fenyegettek az egyházból történő kilépéssel, D. már 1898-ban kilátásba helyezte kis földparcellák bérbeadását. A maroslelei püspöki birtokon plébániát alapított, templomot és paplakot építtetett. Az ott letelepedett szegény földműveseknek lehetővé tette a telek és a földbirtok bérletét, amelyet kedvező feltételekkel átörökíthettek. A község D. iránti hálája jeléül nevét 1908-ban Püspöklelére változtatta.

D. már pataki plébánosként, majd később, püspökként is jó kapcsolatot ápolt más felekezetek képviselőivel, beleértve a zsidó hitközségeket, amit a nyilvánosság is érzékelt. A helyi lapok jelentése szerint például egy aradi bankett alkalmával átölelte a főrabbit. D. részt vett az országos politikában és ünnepségeken is. 1895-ben – függetlenül a főrendiház alapvetően kormánypárti beállítódásától – a vallásügyi törvények vitájában határozottan kiállt a katolikus püspöki kar álláspontja mellett. Úgy vélte, a törvényjavaslat minden felekezetre nézve hátrányos és veszélyezteti az Európa-szerte dicsért magyarországi békés együttélésüket. A millennium évében, 1896-ban D. áldotta meg a magyar királyi pár, a román és a szerb király jelenlétében a vaskapui csatornát. Ugyanabban az évben híre kelt egy állítólagos Mária-jelenésnek Tornyan (Turnu RO). Amikor az odarendelt egyházi bizottság vizsgálata negatív eredménnyel zárult, D. illetékes ordináriusként megtiltotta híveinek, hogy oda zarándokoljanak. Több alkalommal vezetett egyházmegyei zarándoklatot Rómába, s ezen alkalmakkor audiencián vett részt XIII. Leó pápánál. 1900-ban nagyszabású ünnepség alkalmával került sor a püspökség alapítója, Szent Gellért ereklyéinek kiemelésére és a Velencéhez közeli Murano szigetről Magyarországra szállítására, egy D. által vezetett zarándoklat keretei között. A velencei ünnepségen a pátriárka és későbbi pápa, Giuseppe Sarto kérésére az odautazó magyarok mellett számos ottani hívő is részt vett. D. 1902-ben felvetette a csanádi püspökség felosztásának tervét, amely kezdetben nem valósult meg. A terv szerint a magyar rész püspöki székhelye Szeged, a német és horvát nyelvű rész központja továbbra is Temesvár lett volna. Miután a kalocsai székeskáptalan Császká érsek 1904. évi halála után három választási forduló alatt sem tudott kiegyezni a káptalani helynök személyében, a legidősebb szuffragán püspökként D. feladata volt a helynök kijelölése; választása Majorossy János segédpüspökre esett.

D. különféle egyházi és állami kitüntetésekert nyert el, 1905 márciusában a budapesti egyetem a teológia tiszteletbeli doktorává avatta. Néhány héttel később agyvérzés érte, amelynek következtében beszélőképességét elvesztette és jobb oldalára lebénult. Amikor állapota tovább súlyosbodott, Németh József segédpüspök vette át a püspökség vezetését, ahogy ezt már D. elődje esetében is tette. Ápolásáról Csepregi Imre, későbbi makói esperes-plébános gondoskodott. Végül Budapestre költöztették, ahol a telet a püspök városi palotájában, a nyarat a Budai-hegyekben, egy Sváb-hegyi villában töltötte. 1907 augusztusában lakóhelyén még meg tudta ünnepelni

aranymiséjét, majd ugyanabban az évben, december 4-én, 73 évesen Budapesten elhunyt. December 8-án temették el a temesvári székesegyházban. Végrendeletében 300 ezer koronát hagyott a püspöki város kórházára. Hálaiból a városvezetés 1913-ban úgy határozott, hogy a prágai Károly-híd mintájára díszesen kialakított úgynevezett Püspök-hídon saját költségén szobrot állít neki, ezzel együtt összesen négy nagyérdemű csanádi főpásztornak (D. mellett a püspökség legendás alapítójának, Szent Gellértnek, valamint D. elődeinek, Kőszeghynek és Lonovicsnak) állítva emléket. A világháború és az azt követő politikai fordulatok miatt azonban a talapzatok mindmáig üresen állnak. A liberális sajtó visszaemlékezése szerint D. „testestől-lelkestől magyar” volt, aki „a magyar állameszme érdekében semmilyen áldozattól nem riadt vissza”, és fontos szolgálatokat tett a magyar kultúra és tanügy javára.

• *Műveinek jegyzéke*: SZINNYEI II, 832–833 • *Források*: ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Bukowiner Rundschau* 18. 10. 1892; *Das Vaterland* 2. 10. 1892; *Pester Lloyd* 7. 8. 1898, 5. 12. 1907 (nekrológ), 27. 11. 1913. • *Irodalom*: ÉBLE GÁBOR, *Acserneki és tarkeői Dessewffy család*, Budapest 1903; HC VII–IX; JUHÁSZ–SCHICHT, *Das Bistum Timișoara-Temesvár*; KOVÁTS, *A csanádi papnevelde*; MIKLÓS PÉTER, *Város, egyház, társadalom. Tanulmányok a szegedi katolicizmus történetéről*, Szeged 2004; MKL II, 590; ORBÁN IMRE, *Dessewffy Sándor csanádi püspök Makón*, *Makói História* 2 (1999) 6: 4–6; ROOS, *Erbe und Auftrag*; SZILAS, *Jubileumi évkönyv*.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 373–376.

MIKLÓS PÉTER

II.2.7. CSERNOCH JÁNOS [ČERNOCH] (1852–1927)

Csanád, 1908. május 10. – 1911. április 20.

Kalocsa, 1911. június 1. – 1912. december 3.

Esztergom, 1913. január 1. – 1927. július 25.

Bíboros: 1914. május 25; a Sant' Eusebio presbiter bíborosa, 1914. szeptember 8.

Csernoch János 1852. június 18-án született a jómódú Szakolca (Skalica SK) városban, szlovák polgári családban, Csernoch Pál és Novák Erzsébet harmadik gyermekeként. Anyai nagybátyja, Novák Pál a nagyszombati érseki helynök titkáráként szolgált, ő szorgalmazta Cs. továbbtanulását. Cs. az elemi iskola után négy évig a szakolcai gimnáziumban tanult, ahol kitűnt latintudásával. Tanulmányait Besztercebányán, majd az esztergomi bencés gimnáziumban folytatta. 1868-ban felvételt nyert a szemináriumba, így a gimnázium két utolsó osztályát magántanulóként járta ki. Érettségi után Simor János érsek Bécsbe küldte a teológia elvégzésére. 1870–1874 között a *Pazmaneum* növendékeként a bécsi egyetemen tanult, ahol két szigorlatot is letett (biblikum, egyháztörténet/-jog). Szünidejében meglátogatta az esztergomi főegyházmegye különböző plébániáit, sokszor megfordult Nagyszombatban és Pozsonyban is. 1874-ben diakónusként felvételt nyert a bécsi *Augustineumba* (*Frintaneum*). Tanulmányaira és magatartására mindvégig jó osztályzatokat kapott. Miközben az intézményben utolsó két szigorlatára készült fel, egyetemi előadásokat is hallgatott, többek között egyházművészetet. Johann Kutschker segédpüspök szentelte pappá 1874. november 18-án Bécsben. Első miséjét az Erzsébet-apácák kolostortemplomában tartotta, később az apácák lelkipásztora lett. A *Frintaneumban* írt úgynevezett házi disszertációját a nyelveken beszélés ajándékáról írta, amelyet egyetemi doktori értekezéssé fejlesztett tovább. 1876. június 2-án teológiai doktorátust szerzett.

Hazatérése után néhány évig lekipásztori szolgálatot töltött be. Holicsón (Holíč SK), majd Felsőradoson (Radošovce SK) volt káplán. 1877-ben Budapestre helyezték, ahol a Krisztinavárosban, majd 1878-ban a Terézvárosban, Klempa Simon mellett szolgált, itt a szlovák ajkú hívek lelki gondozását is ellátta. Már kápláni éve alatt számos újságcikket írt szlovák és magyar nyelvű lapokba, például a *L'udové noviny* („A népújság”), *Kazateľňa* („A szószék”), a *Pútník svätovojtešský* („Szent Adalbert zárándoka”), vala-

mint az *Új Magyar Sion* és a *Magyar Korona* című újságokba, valamint a Hornig Károly által szerkesztett *Religio* és *Nevelés* című folyóiratba. Horniggal barátságba került, így amikor az Esztergomba kapott hercegprímási irodaigazgatói kinevezést, Cs-t is a hercegprímás figyelmébe ajánlotta. Cs. 1879-től szentírástudományt tanított az esztergomi szemináriumban. Egyházi karrierje gyorsan ívelt felfelé: 1880-tól szertartó és levéltáros, 1882-től jegyző, majd hercegprímási titkár volt. 1887-től udvari káplán, irodaigazgató és kanonok lett, 1890-ben savniki apáti címet és javadalmat nyert. Ekkoriban is számos cikket és tanulmányt közölt, az aktuális egyházpolitikai kérdésekben hallatta hangját. A halotthamvasztásról kialakult vitában védte az egyház álláspontját, az elkeresztelések és a kötelező polgári házasság ellen publikált tanulmányt. A *Magyar Korona*-ban, a *Magyar Államban* és az osztrák *Vaterland*-ban megjelent cikkei a politikai életben is feltűnést keltettek. Simor érsek halála után Cs. még egy évig maradt irodaigazgató, majd Vaszary hercegprímás 1893-ban főszékesegyházi plébánossá nevezte ki. 1896-ban főegyházmegyei cenzor, 1898-ban nógrádi főesperes, 1905-ben szentgyörgymezei prépost és székesegyházi főesperes lett. Plébánosi működése során személyes kapcsolatainak és prédikációinak köszönhetően hamar népszerű lett. A város társadalmi életében aktív szerepet vállalt, részt vett az esztergomi katolikus szervezetek (Katolikus Kör, Legényegylet, Keresztényszocialista Egyesület, Szent Vince Egyesület, Népakadémia) működésében, szervezésében. Az *Esztergom* című lap rendszeres cikkírója volt. Egyházpolitikai kérdésekben Vaszary érsek, főpásztorok és politikusok is kikérték tanácsát.

Részt vett a Katolikus Néppárt szervezésében. Először az 1896-os képviselőválasztáson indult a párt színeiben, a lengyel határhoz közeli Csaca (Čadca SK) kisváros képviselőjeként. A Bánffy Dezső miniszterelnök által kiírt választásokat a millenniumi ünnepségek túlfűtött nemzeti érzése jellemezte, és szabálytalanságok miatti vádaskodások kísérték. Bár Cs. fölényesen győzött volna, a választási bizottság úgy döntött, hogy a mandátumot a liberális kormánypárt jelöltjének ítéli oda. Sikerebben alakult az 1901., 1905. és 1906. évi parlamenti választás, amelyek során szlovák papok jelentős támogatásával szülővárosa, Szakolca képviselőjének választotta. A képviselőházban tárgyalta a munkáskérdést, felszólalt a felekezeti iskolák védelmében, a tanítók fizetésének rendezéséért, a kongrua, a felekezeti egyenlőség és a katolikus autonómia érdekében. Személye már 1905/1906-ban felmerült a szatmári

püspökség betöltése kapcsán. 1908-ban Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter (1906–1910) a királynak őt ajánlotta a csanádi püspöki székre: „elsőrangú adminisztratív erőnek” tartotta és úgy vélte, hogy „teljesen járatos a parlamenti viszonyokban”. 1908. január 12-én nevezte ki a király, február 19-én erősítette meg X. Pius pápa és május 10-én szentelte püspökké Temesváron Hornig püspök. Püspöki székét ugyanaznap foglalta el. Méltóságánál fogva a főrendi ház tagja volt, de az 1910-es választásokig megtartotta képviselőházi helyét.

Püspökként komoly irodai munkát is végzett és naponta tartott kihallgatást. Bérmaútjai során rendszeresen ellenőrizte papjait. A szemináriumi képzés színvonalát igyekezett emelni. Székvárosában katolikus szellemű lapot alapított. A katolikus élet erősítésére támogatta az egyesületeket, például a Katolikus Kört, az Urak és Úrnők Kongregációját, a Katolikus Népszövetséget, és szorgalmazta legényegyletek alapítását. Egyházkormányzati téren szerepe volt a hajdúdorogi görögkatolikus egyházmegye – viták kísérte – megalapításának kieszközlésében. Törekedett a protestánsokkal való viszony enyhítésére. Része volt abban is, hogy 1909-ben a Szentszék Magyarországra is kiterjesztette a vegyes házasságokkal kapcsolatban azokat az engedményeket, amelyeket Németországnak adott. Magatartásával kivívta Tisza István többszörös miniszterelnök elismerését.

Rövid csanádi püspöki működése után a király 1911. március 8-án kalocsai érsekké nevezte ki. A szentszéki megerősítés április 20-án kelt, székét június 1-jén foglalta el. A visszavonultan élő Vaszary prímás helyett ekkor már ő intézte a magyar egyház ügyeit, tárgyalt Budapesten és Bécsben egyházpolitikai kérdésekben. Vaszary lemondása után a király 1912. november 20-án őt nevezte ki esztergomi érseknek. X. Pius pápa december 13-án hagyta jóvá az áthelyezést. Miután ünnepélyesen kivonult Kalocsáról – ahol a város részére adományozott több mint 30 mázsás harang is őrzi emléket –, esztergomi székét 1913. január 1-jén foglalhatta el. A pápa 1914. május 25-én nevezte ki bíborossá. A Bécsbe megküldött bíborosi bíretumot és mozzetát az addigi szokásoknak megfelelően az uralkodó volt jogosult átadni neki a bécsi udvari kápolnában. Őt ezúttal Ferenc Ferdinánd trónörökös helyettesítette. A bíborosi kalapot a következő nyilvános konzisztóriumon kellett átvennie a pápától, erre azonban a röviddel ezt követően kitörő első világháború miatt csak később kerülhetett sor. Csernoch volt az utolsó magyar bíboros, akinek a kreálása ilyen eljárásrend szerint zajlott le. Részt vett

az 1914. szeptemberi konklávén, ahol Giacomo della Chiesa bíborost – azaz XV. Benedek pápát – választották meg. Az alkalmat felhasználta arra, hogy kapcsolatokat építsen ki más bíborosokkal. Ezáltal is enyhíteni akarta a háború miatt a Monarchiával szemben kialakult ellenséges hangulatot. XV. Benedek pápa 1914. szeptember 8-án avatta presbiter bíborossá, római címtemploma a *Sant'Eusebio all'Esquilino* lett. A drámai politikai eseményektől függetlenül Rómában előrehaladtak az első kánonjogi kódex munkálatai, amelyet 1917-ben *Codex Iuris Canonici* címen tettek közzé. A munkában Cs. is közreműködött, többek között 1915. évi, jelentős perjog-kommentárjával. Kodifikációs munkájáról később Pietro Gasparri államtitkár is elismerően nyilatkozott.

Cs. az érsekséget gazdaságilag zilált állapotban vette át, ezért szigorú takarékosággal törekedett arra, hogy ismét megteremtse a szilárd anyagi alapokat. Ez kihatott a hagyományos jótékony célú, valamint az alsópapságot és az alkalmazottakat illető szociális kiadásokra. A világháború alatt körleveleiben és beszédeiben hazafiasságra és kitartásra buzdított. Hadikölcsönt jegyzett, rendkívüli ájtatosságokat és szentmiséket írt elő. A háború okozta szenvedést vöröskereszt kórház és hadiárvaház létesítésével igyekezett enyhíteni. A háború előrehaladtával a pápa kezdeményezéseinek megfelelően Cs. is sürgette a békét a nyilvánosság előtt. Az új uralkodó, IV. Károly még trónralépése előtt tanácsát kérte Esztergomban. Főképp Cs.-nak köszönhető, hogy Tisza István 1917-ig miniszterelnök maradhatott, és református hite ellenére mint nádorhelyettes ő tehetette IV. Károly fejére a koronát a koronázási szertartáson az esztergomi érsekkel közreműködve.

Az első világháború vége több szempontból is tragikusan érintette. A politikai és katonai események következtében fivére és annak felesége politikai gyilkosság áldozata lett. Érsekségének nagy része az alakuló csehszlovák állam területén helyezkedett el, területét annak fegyveres csapatai szállták meg, így megszűnt a kapcsolat a székhellyel. A magyar belpolitikában óvatosságot tanúsított. Károlyi Mihály kormánya idején nem tett hűségeskü, de megígérte, hogy nem támogatja ellenségeit. IV. Károly királyt nem volt hajlandó rávenni a lemondásra. A Tanácsköztársaság idején esztergomi palotájába vonult vissza, amelynek nagy részét katonai célokra foglalták le, az esztergomi Keresztény Múzeum és a főszékesegyházi kincstár gyűjteményeit pedig államosították. Az olasz katonai misszió parancsnoka felajánlotta, hogy segít neki az ország elhagyásában, de ő ezt nem fogadta el.

A Tanácsköztársaság bukása után elítélte a megtorlásokat a hatalom korábbi birtokosain. Sikerült visszaszereznie az államosított műkincseket, és a román megszállóktól Ipolyi Arnold gyűjteményét. Szerette volna elérni, hogy Magyarországot helyezték a Szentszék vagy valamelyik nagyhatalom védelme alá, ám törekvése nem járt sikerrel. 1919 augusztusától kezdve rendszeresen tárgyalt a Szentszékkal és az antant képviselőivel az országnak nyújtandó szociális támogatás és a békefeltételek enyhítése érdekében, valamint a magyar-szentszéki diplomáciai kapcsolatok felvételéről és az egyházpolitikai kérdések megoldásáról.

A háború következményei súlyosan érintették Cs-t. Bár 1919 újévkor a pápának címzett írásában elismerte „a magyarországi egyházmegyei rendezésének” szükségességét, és megbízta a Rómában élő bencés tudóst, Serédi Jusztiniánt, hogy a Szentszéknak ebben tanácsot adjon, egyúttal törekedett arra, hogy joghatósága az új határokon túl élő hívek fölött is megmaradjon. 1919 tavaszán határozott ellenállásával megakadályozta, hogy Fischer-Colbrie kassai püspököt a kialakulóban lévő Csehszlovákia apostoli delegátusává tegyék. Cs. 1919 nyarán Oswald Ferenc Richárd (František Richard Oswald) szlovák papot az érsekségnek a kialakuló Csehszlovákiához kerülő, megszállás alatt lévő részének általános helynökévé tette meg, ám a fontos döntéseket saját hatáskörébe vonta. Másfelől a csehszlovák kormány megpróbálta megakadályozni Oswald és a hercegprímás közötti kapcsolatfelvételt és megbeszéléseket, ezáltal az idős általános helynök állandóan két tűz közé került. Mivel ez a helyzet a papság fegyelmére és a lelkipásztorkodásra nézve is káros volt, Oswald többször elbocsátását kérte az érsektől, ám nem járt eredménnyel. A trianoni békeszerződés ratifikálása súlyosan érintette az esztergomi főegyházmegyét. Bár székhelye Magyarországon maradt, területének nagyobb része Csehszlovákiához került, ahol a szlovák területnek közel egyharmadát foglalta el. A főegyházmegye 404 plébániája esett az új állam területére és csupán 89 maradt Magyarországon. Mindezt tetézték az érsekséget, a székeskáptalant és a papnevelő intézetet érintő bonyolult vagyoni jogi kérdések, amelyekben Cs. nem tudott kiegyezni az új állammal. 1923-ban ez ügyben pert indított a hágai Magyar–Csehszlovák Vegyes Döntőbíróóság előtt a csehszlovák állam ellen. A hercegprímás ettől kezdve arra törekedett, hogy késleltesse az egyházmegyei határoknak a politikai határokhöz történő igazítását. Ezt az álláspontot képviselte 1920. évi római útja alkalmával is XV. Benedek pápa előtt, aki hajlott is ennek figyelembevételére.

Ebben a magyar hatóságok is támogatták, hiszen a trianoni országhatárokat ők is csak ideiglenesnek tekintették. Ettől függetlenül XI. Pius 1922 májusában Jantausch Pált (Pavel Jantausch) nagyszombati apostoli adminisztrátornak nevezte ki *ad nutum Sanctae Sedis*, ami de facto az érintett terület leválasztását jelentette, és hosszú távon a nagyszombati érsekség 1977. évi felállításához vezetett (néhány éve pozsonyi és nagyszombati főegyház-megyékre osztották fel).

Legkésőbb az 1918. évi átalakulással megmutatkozott, hogy Cs. személyében a régi és az új Magyarország nemzetiségi problematikája testesült meg. Kora esztergomi kanonokjaihoz és az érseki aula egy részéhez – többek között inasához – hasonlóan Cs. is szlovák származású volt. Ugyanakkor a történelmi Magyarországot hazájának tekintette, annak nemzetiségeivel és nyelveivel együtt, és környezetével mindig az illető anyanyelvén érintkezett. Ennek ellenére cseh és szlovák nacionalisták azzal vádolták, hogy egyházi karrierje érdekében megtagadta származását. Cs. saját „nemzeti identitásának” kérdése és ennek jelentősége megkülönböztetett figyelmet kíván. A magyar történészek Cs. példájában azt látják, hogy a történelmi Magyarország a feszültségek ellenére valóban hazája volt az ott élő szlovákoknak. Hangsúlyozzák, hogy szó sem volt modern, 20. századi értelemben vett – például a Benes-féle dektrétumokhoz fogható – nemzetiségi elnyomásról. A szlovák történészek szerint miután Cs. elfordult a pártpolitikától és magasabb egyházi pályafutás mellett döntött, elhatározása az erős magyarosítási törekvések miatt együtt járt szlovák identitása feladásával. Ez fokozatosan történt: névmagyarosítás, majd eltávolodás a szlovák nemzeti-politikai tevékenységektől, végül egy elsődlegesen magyar identitás felvétele. Mindezzel együtt járt közeledése a politikai elithez és a kor főbb magyar méltóságviselőire jellemző arisztokrata életmód elsajátítása.

Cs. politikai tehetsége, a közügyek és kezdetben a szlovák nemzeti öntudat iránti érdeklődése korán megmutatkozott. Kész volt nyilvánosan felemelni hangját népe egyházi és nemzeti érdekeiért. Elköteleződött a Katolikus Néppárt mellett, mert tetszett neki annak szociális programja, és az, hogy elutasította a kultúrharcos magyar liberalizmust, továbbá, hogy kezdetben mérsékelten viszonyult a nem magyarok nacionalista törekvéseihez. Miután azonban szlovák papok és laikusok Hlinka András (Andrej Hlinka) vezetésével 1905-ben saját szlovák néppártot alapítottak a Néppártból való kiábrándulásuk következtében, Cs. már nem tartott velük. Ettől függetle-

nül nagyvonalúan támogatta szülővárosa egyházi és oktatási intézményeit és igyekezett közbelépni, amikor egykori szlovák párttársainak megrendszabályozására került sor – különösen, amikor Hlinkára börtönbüntetést mondtak ki. Néhány jel arra mutat, hogy Cs. prímási méltóságáról 1919 tavaszán szívesen lemondott volna. Bizalmasan érdeklődött a Csehszlovákia szlovák részének igazgatásáért illetékes minisztérium egyházügyi referensénél, hogy visszavonulhatna-e szülővárosa plébániájára. A minisztérium azonban nem engedélyezte számára a határátlépést.

Az érzelmi érintettség ellenére Cs. korlátlanul lojális maradt a magyar állameszméhez, a történelmi, Szent István-i állam visszaállítására törekedett és ennek érdekében tárgyalt befolyásos politikai és egyházi személyiségekkel az antant országaiban és a Szentszéknél. Miután a szlovákok politikai vezetése 1918. október 30-án deklarálta a csehszlovák államot, Cs. az érintett terület papságát a magyar állam iránti hűségre szólította fel, és Hlinkát is arról igyekezett meggyőzni – sikertelenül –, hogy egyházi szempontból szükséges a történelmi Magyarország megtartása. Miután a Szentszék kikérte véleményét a szlovák területek megüresedett püspöki székeinek betöltése ügyében, Cs. olyan papokat is ajánlott, akiknek állam- és nemzetpolitikai fel fogását nem osztotta, de feltételezte, hogy rendelkeznek a szükséges kvalitásokkal – közéjük tartozott Hlinka is.

Bár az új nemzetközi rendet határozottan visszautasította, Cs. politikai realistaként már 1918/19 fordulóján pragmatikusan az etnikai revízió – azaz legalább az utódállamok magyar többségű peremterületeinek visszacsatolása – mellett foglalt állást. Hasonlóképpen viszonyult a királyság kérdéséhez. Bár legitimista maradt, és IV. Károly királyt 1921-es két Magyarországra való visszatérési kísérlete során biztosította hűségéről, a visszatérést nem helyeselte. Cs-ra hárult az a kényes feladat, hogy tárgyalásokat folytasson a végül a tihanyi apátságban fogvatartott királyi párral, igyekezve meggyőzni őket arról, hogy a trón elfoglalása nem időszerű. Az 1922-es konklávé idején is arra használta fel római tartózkodását, hogy országának támogatást szerezzen. Pénzadományt gyűjtött és többek között elérte, hogy szegény gyermekek Belgiumban, Hollandiában és Svájcban üdülhessenek.

Cs. több újítást is kieszközölt az érsekség igazgatásában. 1919-től kezdve támogatta a plébániákon működő egyházközségi képviselőtestületek felállítását, amelyek a plébános tanácsadói voltak, főképp gazdasági kérdések-

ben. A nagy lélekszámú plébániákat felosztotta, új plébániákat alapított és számos új templomot építtetett. Támogatta a különböző szerzetesrendek letelepedését Budapesten és vidéken is. Hercegprímási működése a szerzetesrendek magyarországi virágkorának idejére esett. Így például 1912-ben nyitották meg a ciszterciek a budai Szent Imre Gimnáziumot, valamint az akkor igen aktív fiatal missziós rend, a verbiták (*Societas Verbi Divini*) máriakémendi (1916) és budatétényi (1924) rendházát. A szaléziak először Pélföldszentkereszten nyitottak házat, majd az ország több településén árva-házat, fiúnevelő intézetet és nyomdát hoztak létre. Az angolkisasszonyok több lányiskolát is nyitottak (például a Ward Mária Kollégiumot), az Isteni Megváltóról Nevezett Nővérek (*Sorores a Divino Redemptore*) 1911-ben hozták létre a *Collegium Marianum*ot, 1916-ban pedig a Szent Anna Kollégiumot. Cs. támogatta a katolikus szociális „úttörő” és első magyar parlamenti képviselő, Slachta Margit (1884–1974) rendalapítását, a Szociális Testvérek Társasága (*Societas Sororum Socialium*) létrejöttét. Sürgette a Magyar Katolikus Vallás- és Tanulmányi Alapok szigorúbb ellenőrzését, 1923-tól ő látta el az ellenőrző bizottság elnöki feladatait. Védte a budapesti egyetem katolikus jellegét. A Szent István Akadémia védnöke volt. A Szent István Társulat közgyűlésein tartott megnyitó beszédei és a katolikus nagygyűléseken tartott záróbeszédei 1924-ben nyomtatásban is megjelentek. Cs. támogatta a katolikus egyesületeket összefogó Katolikus Népszövetség tevékenységét. Budapesten két otthont létesített a hitoktatók számára, és a városvezetéssel fizetésük rendezéséről is tárgyalt.

A különféle egyházi és állami kitüntetések elnyert Cs. 1924-ben ünnepelte pappá szentelésének 50. évfordulóját. 1926-ban részt vett a chicagói XXVIII. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson. Útközben Párizsban, majd Amerikában is szót emelt Magyarország érdekében. Daganatos megbetegedése miatt Cs. 1927 tavaszán orvosi tanácsra délre utazott, ahol néhány hétig egy magyar arisztokrata San Remo-i villájában pihent. 1927. július 25-én, 75 évesen hunyt el Esztergomban, halálának közvetlen oka tüdőgyulladás volt. Július 29-én, nagy pompával helyezték örök nyugalomra az esztergomi bazilika prímási kriptájában. A temetésen három főherceg és Horthy Miklós kormányzó is részt vett. Az aznapi hőség következtében negyvenen vesztették eszméletüket, többek között Medul Latif budapesti imám. Cs. 1923 júliusában kelt végrendeletében egyszerű, dísztelen temetésről rendelkezett. Továbbá leszögezte, hogy a Csehszlovákiával fennálló

megoldatlan vagyoni jogi helyzet miatt nem áll rendelkezésére készpénz, a 15 millió korona értékű hadikölcsönt Cs. „elajándékozta”. Esetleges vagyoniát az érsekség Magyarországon maradt területére, templomok és iskolák építésére, valamint az alsópapság, főképp a hittanárok támogatására hagyta. A határon túl maradt vagyona kiszolgáltatandó részének egyötödét az ottani papság nyugdíjalapjára rendelte, 5000 lírát a Szentszékre, továbbá cselédségének tagjaira egy évi fizetést hagyott.

• *Művei*: *A halottégetésről*, Esztergom 1887; *A zárdai élet céljáról*, Esztergom 1891; *Nemzeti zsinat?*, Esztergom 1896; *A Szent Benedek-rend érdemei a keresztény művelődés terjesztése körül*, Esztergom 1901; *Népiskoláink jövője*, Esztergom 1906; *Az Egyház nevelési joga*, Esztergom 1907; *Krisztus keresztje és a háború keresztje: nagybőjti körlevél*, Budapest 1915; *Egyház és háború*, Budapest 1915; *Seelenkraft ist die wahre Kraft der Nationen. Fastenbirtenbrief*, Pozsony 1916; *Christentum und Weltfriede. Fastenbirtenbrief*, Pozsony 1918; *Katolikus kérdések. Csernoch János beszédei a Szent-István-Társulat közgyűlésein 1911–1924*, Budapest 1924; *I primati d'Ungheria nelle relazioni italo-ungheresi*, Budapest 1924; *Székbelyi Majláth György emlékezete*, Budapest 1926; *Egy darabka kenyérért*, Budapest 1926. • *Források*: PL Egyházkormányzati iratok 1913–1927; PL Archivum Ecclesiasticum, Csernoch János magánlevéltára; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; DAW Frintaneum, Protokolle des Priesterkollegs Priesterkollegs St. Augustin; SzIT Esty Miklós hagyatéka, 2. Naplók, feljegyzések, 1. Visszaemlékezések: Róma 1920; BH 12. 5. 1908; *Esztergom* 3., 10. und 17. 5. 1908; *Acta Apostolicae Sedis* 25. 1. 1913; ASRS Archivio della Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Austria-Ungheria, Cecoslovacchia; *Reichspost* 25. 7., 30. 7. és 24. 8. 1927; *Arbeiter Zeitung* 26. 7. 1927; *Emléklapok Csernoch János Magyarország hercegprímásának székfoglalója alkalmából*, Esztergom 1913; *Emléklapok Csernoch János bíbornok [...] aranyisméje alkalmából*, Budapest 1924. • *Irodalom (Magyarország)*: DÉVÉNYI IVÁNNÉ, *Csernoch János tevékenysége az ellenforradalmi rendszer első éveiben*, Századok III (1977) 1: 48–78; ERDŐ PÉTER, *Csernoch János szerepe az 1917-es kodifikációban*, Beke Margit (szerk.), *Szentjeink és nagyjaink Európa kereszténységéért*, Budapest 2001, 199–204; ERDŐ PÉTER, *Csernoch János*, Esztergomi érsekek, 385–389; ERDŐ PÉTER, *Csernoch János előkészületei 1918/19-ben a clemenceau-i egyházpolitika várható bevezetésére*, Magyar Sion – Új Folyam 14 (2020) 1: 69–92; ERNYEI LAJOS, *Három magyar prímás. Simor János, Vászary Kolos, Csernoch János, amint én ismertem őket*, Bratislava 1927; FAZEKAS–BEKE, *A bécsi Pázmáneum*; FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum... hallgatói*; GERGELY, *A katolikus egyház*; GRÓSZ ANDRÁS, *A Magyar Sion hegyéről (Csernoch János esztergomi érsek és a magyarországi németek 1920–1927)*, Hitel 26 (2013) 8: 98–106; HC VII–IX; HEGEDŰS ANDRÁS, *Gróf Tisza István miniszterelnök levelei Csernoch János hercegprímás magánlevéltárában*, Fons 5 (1998) 3: 377–395; IVANCSÓ ÁDÁM, *Csernoch János törekvései a baza védelméért*, http://www.elsovilaghaboru.com/tortenete/cikk/csernoch_janos_torekvesei_a_

baza_vedelmeert (utolsó letöltés: 2022. 12. 29.); KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN (szerk.), *Révai Új Lexikona IV*, Szekszárd 1999, 555–557; KONTSEK ILDIKÓ, „Nagy időkben bű pásztor”: Csernoch János hercegprímás síremléke az esztergomi bazilikában, *Műemlékvédelem* 54 (2010) 5: 341–343; LEPOLD ANTAL, *Csernoch János. Emlékezés Nagymagyarország utolsó hercegprímására*, Bécs 1963; MÁTÉ ANITA, *Magyar hercegprímás Amerikában – Csernoch János a chicagói eucharisztikus kongresszuson*, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 17 (2005) 1–2: 139–153; MESZLÉNYI, *A magyar hercegprímások*, 353–390; MKL II, 425–426; RÁCZ KÁLMÁN, *Az Esztergomi Érsekség diszmembrációja*, Budapest 2009; REISNER FERENC, *Csernoch János hercegprímás és a katolikus egyház szerepe IV. Károly monarchiamegmentési kísérleteiben*, Budapest 1991; RÓNAY LÁSZLÓ, *A szeretet primása: Csernoch János*, *Vigilia* 58 (1993) 10: 772–773; SZABÓ BARBARA, *Csernoch János aranymiséje*, *Magyar Sion – Új folyam* 14 (2020) 1: 135–149; TUSOR, *Abécsi Frintaneum tagjai*, 209–224, *Abécsi Augustineum*, 32–43; TUSOR PÉTER, *Purpura Pannonica: az esztergomi „bíborosi szék” kialakulásának előzményei a 17. században* (*Collectanea Vaticana Hungariae, Classis I, vol. 3*), Budapest–Róma 2005, 280–284. • *Irodalom (Szlovákia)*: ANDOR CSIZMADIA, *Rechtliche Beziehungen von Staat und Kirche in Ungarn vor 1944*, Budapest 1971; GERGELY JENŐ (szerk.), *A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből, 1919–1944*, Budapest 1984; EMILIA HRABOVEC, *Die staatliche Zugehörigkeit der Slowakei 1918–1920. Kirchenpolitische Aspekte der Auseinandersetzungen*, Ferenc Glatz (Hg.), *Begegnungen. Crossroads. Jahrtausendwende 2000*, Budapest 2001, 319–334; HRABOVEC, *Der Heilige Stuhl*; EMILIA HRABOVEC, *Pio XI e le conseguenze pastorali dei trattati di pace nell’Europa centro-orientale. Il caso della Cecoslovacchia e dell’Ungheria*, *La sollecitudine ecclesiale di Pio XI.*, Citta del Vaticano 2010 (ed. Cosimo Semeraro), 363–395; HRABOVEC, *Slovensko a Svätá stolica*.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 53–60.

EMILIA HRABOVEC – † CSÍKI BALÁZS

II.2.8. GLATTFELDER GYULA, MÓRI [MOÓRI] (1874–1943)

Csanád, 1911. május 28. – 1942. szeptember 24.
Kalocsa-Bács, 1942

1874. március 19-én született Budapesten, jómódú, nemesített, német eredetű iparos családba. Apja Glattfelder Jakab, anyja Kovács Hermina. Apja, valamint két fiú (Gyula-Sándor és Dezső) és egy leány (Katalin-Olga) gyermekük Gyula püspöki kinevezését követően kaptak nemességet

1911-ben móri előnévvel. A teológiát az esztergomi főegyházmegye növendékeként végezte Budapesten, majd 1896. október 15-én pappá szentelték. Budapesten hittanár, közben teológiai doktorátust szerzett, majd 1899-től a Központi Szeminárium tanulmányi felügyelője (prefektusa) lett. Síkra szállt a vidékről származó hallgatók tanulmányi körülményeinek javításáért, e célból 1900-ban megalapította Pesten a Szent Imre Kollégiumot, amelynek első igazgatója lett. A gyorsan növekvő intézet fenntartására 1901-ben egyesületet (Katolikus Főiskolai Internátus Egyesület) hozott létre. 1908-ban Budán is létrejön a Szent Imre Kollégium. 1901–1906 között ő szerkesztette az *Örökimádás* című folyóiratot. 1909. február 8-án az uralkodó egyetemi hitszónokká és a budapesti egyetemen az egyházi szónoklat tanrendkívüli, majd rendes tanárává nevezte ki. A későbbiekben tanárként, majd püspökként is támogatta a kar tanügyi reformjait. Ezekben az években aktívan részt vett az ország katolikus közéletében. Bangha Béla, Tóth Tihamér, Schütz Antal, Vass József, Ernst Sándor és Wolff Károly mellett G-t is azok közé sorolták, akik „meghódították” a társadalmat a katolikus ügynek. Püspökké szentelése évében tudósítója és referense volt a bécsi homiletikai kurzusnak, amelyen mintegy ötszáz pap vett részt a Monarchia és Svájc területéről.

Az uralkodó 1911. március 8-án (levéltári források alapján; több közleményben tévesen március 18., vagy más dátum szerepel) csanádi püspöknek nevezte ki, G. 27-én tette le az esküt. A római megerősítésre április 22-én került sor, majd május 14-én szentelte püspökké hivatali elődje, Csernoch János hercegprímás, valamint Prohászka győri és Hosszú lugosi görögkatolikus püspök az Egyetemi templomban. Az ünnepséget szándékosan csak orgonaszó kísérte, a 90 fős gálavacsorát a Szent Imre Kollégiumban rendezték meg, ahol G. később saját maga és kollégái számára szálláshelyeket rendezett be fővárosi tartózkodásaik idejére. Jelmondata: *Iustum – amore* („Igazságot – szeretettel”) volt. A beiktatás előtti napon vonult be új egyházmegyéjébe és székvárosába, érkezését Szegedtől kezdve minden vasútállomáson éljenzessel fogadták. Ünnepélyes beiktatására május 28-án került sor Temesváron. Ennek során visszatetszést keltett, hogy a helyi zsidóság neológ és ortodox hívei nem tudtak megegyezni egy közös fogadó küldöttségben. G. székfoglalása alkalmából több mint 200 ezer koronás alapítványt tett a Szent Imre Kollégium javára. Ezen felül ő volt az első főpásztor, aki még ugyanabban az évben fővárosi tartózkodásai céljából lak-

osztályt foglalt el az új kollégiumi épületben. Egyes sajtóhírekkel ellentétben már püspöksége kezdetén leszögezte, hogy elődjeihez hasonlóan ő sem adja el a kiterjedt makói püspöki birtokot, helyette parcellákat ad bérbe kisgazdáknak. 1913/1914-ben más érintett kollégáival együtt bírósághoz fordult az újságokban közzétett azon vádak miatt, miszerint kinevezése alkalmából anyagilag támogatta volna a Nemzeti Munkapártot. G. hosszabb ideig legfiatalabb tagja volt a püspöki konferenciának, aktívan részt vett az üléseken, mindössze háromszor hiányzott a 32 év alatt. Több alkalommal adott elő a katolikus nagygyűlésen (például 1913-ban). Az országgyűlés főrendiházában a naplóbizottság tagja volt.

A világháború kitörésekor Széchényi nagyváradi és Fischer-Colbrie kasai püspökkel együtt azokhoz a katolikus főpásztorokhoz tartozott, akik saját háborús pásztorlevelet bocsátottak ki. A magyar püspöki kar képviselője volt az Országos Hadigondozó Bizottságban, annak 1914. szeptemberi megalakulásától kezdve. A püspöki palotát a Vöröskereszt rendelkezésére bocsátotta hadikórház céljára. Novemberben esperesi értekezletet hívott össze, amely 60 ezer koronát ajánlott fel hadigondozás céljára egy tíz éven át fizetett nyugdíjjarulék-kiegészítés útján. 1916 októberében jubileumi pásztorlevéllel emlékezett meg a püspökség török uralom utáni újraalapításának 200. évfordulójáról, és az egyházmegye akkor 247 plébániáján elrendelte a *Te Deum* éneklését. Közreműködését 1917-ben a királykoronázáson az uralkodó a Ferenc József-rend nagykeresztjével, valamint a királyné értékes gyűrűvel köszönte meg.

A trianoni békeszerződés a csanádi egyházmegyét három részre szakította. A Bánát nagyobbik részét 160 plébániával, valamint a püspöki székvárossal, Temesvárral Romániához, 67 bánáti plébániát a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolták, mindössze 33 plébánia maradt továbbra is a magyar állam területén. A püspök ideiglenesen Temesváron maradt, bár az új államhatárok jelentősen megnehezítették az egyházmegye kormányzását. Először az új román államnak leteendő hűségeskü váltott ki vitát, majd szembefordult az 1921. évi agrárreformmal, mivel úgy vélte, hogy az hátrányos a magyar egyházi iskolákra nézve. A román kormány G. elmozdítását követelte a Szentszéktől. 1923. február 17-én Pacha Ágoston lett a csanádi püspökség romániai részének apostoli kormányzója, majd 1930-tól megyéspüspöke. G., miután 1923. március 25-én végleg el kellett hagynia Temesvárt, Szegedre költözött, ahol nem állt rendelkezésére megfelelő infrast-

ruktúra. Először a belvárosi plébánián lakott, majd a katolikus tanítóképző épületét vette birtokba. 1918 után a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem is Szegedre költözött, és a jezsuiták is rendházat nyitottak a városban. Az egyetem 1923-tól teológiai kar alapítását tervezte a jezsuiták, Klebelsberg Kuno kultuszminiszter és a város támogatásával, azonban a terv megbukott Serédi Jusztinián hercegprímás ellenállásán, aki úgy vélte, az alapítás veszélyeztette volna a budapesti teológusképzést.

1923 után G. fő törekvése volt, hogy a szükséges intézmények megteremtésével rangjához illő székhelyet alakítson ki, ezért nagyívű építkezésbe kezdett. Az 1879. évi árvíz alkalmából alapított, befejezetlenül maradt Fogadalmi templomot székesegyházzá bővítette ki, amelyet az egyházmegye alapításának 900. évfordulója alkalmából, 1930. október 24-én, Magyarok Nagyasszonya tiszteletére nagy ünnepség keretében szenteltek fel. Ezt megelőzően Velencébe zárandokolt, ahol az egyházmegye-alapító Szent Gellért ereklyéit kérte el a székesegyház számára. Az új Dóm teret a kor híres építészei alakították ki. A tér északi oldalán a Fogadalmi templom áll, nyugati oldalára a Szent Imre egyetemi konviktust és a teológiát (amelyhez az Aradi vértanúk tere irányában a Püspöki Palota épülete kapcsolódik), déli és keleti oldalára pedig az egyetem épületeit tervezték. A papnevelő intézet 1930-ban nyílt meg a jezsuiták vezetésével. G. kezdeményezésére a Szentszék 1941-ben engedélyezte egy öttagú székeskáptalan felállítását.

Ahogy a világháború előtt, úgy az 1920-as és 1930-as években is aktív tagja volt a püspöki konferenciának, ahol Prohászka székesfehérvári püspök halála után 1927-től a társadalmi kérdések előadója lett. Ugyanebben az évben a katolikus nagygyűlésen beszédet mondott a munkáskérdésről, amelyet a *Népszava* munkás lap olyan kritikusan kommentált („máglyára vele”), hogy a kiadványt hatóságilag elkobozták. G. beszédében többek között kétségbe vonta azt, hogy az egyház nagy vagyonnal rendelkezne, mivel annak jelentős részét elveszítette a hadikölcsönök által. G. ezen felül kiállt a „keresztény vallások” együttműködése mellett, az 1929. évi országos katolikus nagygyűlésen sürgette a magyarországi felekezetek közötti békét. Jelentős szerepet játszott a püspökkari körlevelek társadalmi, gazdasági és közéleti részeinek megfogalmazásában; 1930-tól az újonnan felállított püspökkari sajtóbizottság elnöki tisztét viselte. 1932-ben az *Actio Catholica* ügyvezető elnökévé választották. Ennek előhírnöke a Szent Imre Szenátus volt, melyet már püspöki kinevezését (1911) követően elkezdett szervezni.

G. közvetítő szerepet játszott abban a konfliktusban, amely a püspöki kar, valamint a jezsuiták által sikeresen megszervezett, társadalmi reformokra irányuló, 1938-ban mintegy 15 ezer tagot számláló és közel kétezer helyi szervezettel bíró KALOT (Katolikus Agrárifjúsági Legényegyesületek Országos Titkársága, illetve Testülete) között húzódott. Az úgynevezett szociális hetek keretei között 1938-ban Prohászka-hoz hasonlóan kiállt a keresztény alapú társadalmi igazságosságért, és félreérthetetlen módon óvott a szélsőjobboldali körök „demagógiájától”.

G. és Serédi hercegprímás, mint a katolikus püspöki kar felsőházi hellyel rendelkező tagjai, részt vettek a zsidótörvények körüli vitákban is. G. a hercegprímáshoz hasonlóan az 1938. évi első zsidótörvény vitájában a „keresztények védelmének” ügyét támogatta, mivel a törvény a szabadfoglalkozású állások esetében, valamint a tíz főnél több értelmiségit foglalkoztató vállalatoknál a zsidó munkaerő arányát maximálisan 20%-ban határozta meg (*numerus clausus*). Ugyanakkor erősen kifogásolta, hogy a törvény hatálya alól csak azok a zsidó konvertiták kaptak felmentést, akik 1919. augusztus 1. előtt lettek megkeresztelve. A törvényjavaslat elfogadását G. feltetelekhez kötötte, azonban ezeket a kormány nem fogadta el. Írásban és szóban is tiltakozott az 1939. évi második zsidótörvény ellen is, amely szerint a megkeresztelt zsidók már nem jelentettek kivételt. Kritikus véleményét a *Nemzeti Újság* 1939. január 15-i számának vezércikkében közölte *A kereszttség* címmel. Válaszul március 22-én a nemzetiszocialista *Stürmer* című lap cikket jelentetett meg *Die Judentaufe* címmel, amely G-t kikeresztelkedett zsidónak nevezte. G. a *Magyar Kurír* című katolikus irányultságú lapban válaszolt. A cikket a *Nemzeti Újság* is át szerette volna venni, de a közlést a hatóságok megtiltották. Sokáig tartotta magát az a nézet, hogy általános politikai megfontolásból mindkét felsőházi püspök megszavazta a zsidótörvényeket, ez azonban így biztosan nem igaz. Az első zsidótörvény vitájáról és szavazásáról távol maradtak a katolikus püspökök 1938. május 24-én azért is, mivel akkor zajlott a budapesti Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus: Serédi bíboros egész nap az érkező külföldi vendégeket fogadta, este pedig (a szavazás idején) a püspökök Eugenio Pacelli (a későbbi XII. Pius pápa) bíboros, pápai legátus ünnepélyes fogadásán vettek részt. A második zsidótörvényt mint *minus malum* fogadták el a püspökök, ugyanakkor megtagadták hozzájárulásukat az 1941. évi új házassági törvényhez (harmadik zsidótörvény), mivel annak faji megkülönböztetése ütközött a

katolikus házasság tanának alapelveivel. Az ügy azért is rendkívül kényes volt, mivel Budapesten 1918 és 1938 között a zsidók házasságkötésének hozzávetőleg 10–15 százaléka esetében a másik házасuló fél nem volt zsidó. A törvényt mégis elfogadták, 65:53 szavazati aránnyal. A honvédelmi miniszterrel szemben G. hangsúlyozta, hogy az egyháznak az isteni törvények értelmében a saját hívei jogainak védelmével kell törődnie, és éppen emiatt nem tűrheti el a faji megkülönböztetést.

A magyar kormány G-t 1942. május 28-án kalocsai érseknek jelölte. XII. Pius pápa szeptember 24-én nevezte ki. A kinevezését ugyan az orvosával történő konzultációt követően elfogadta, de tartós betegsége megakadályozta hivatalba lépését. A székfoglalásra kánonilag előírt négy hónap után G. lemondott hivataláról, melyet a Konzisztoriális Kongregáció 1943. március 4-én elfogadott. Ugyanakkor engedélyt kapott arra, hogy továbbra is viselhesse az érseki címet (*archiepiscopus in personam*). A számos állami kitüntetést és rendet elnyert G. 1943. augusztus 30-án, 69 évesen hunyt el Szegeden, ahol az új székesegyházban helyezték örök nyugalomra. Adriányi Gábor G. személyét Prohászka mellett a magyar püspöki kar 1900 utáni „kiemelkedő apostoli alakjai” közé sorolja.

• *Művei: A plébánosok jogai és kötelességei a plébánosi javadalom és jövedelem körül*, Budapest 1897; *Korszellem és katolicizmus*, Budapest 1900; *XIII. Leó és a pápaság világtörténelmi hivatása*, Budapest 1900; *A katolikus Egyház hitünk öre, reményünk borgonya, szeretetünk záloga*, Szeged 1901; *A természeti ember és a kegyelem embere*, Budapest 1902; *XIII. Leó végrendelete. Gyászbeszéd*, Budapest 1903; *Főpásztori szózat, melyet csanádi püspöki széke elfoglalásakor papjaiboz intézett*, Temesvár 1911; *Szellemi haladásunk akadályai*, Temesvár 1912; *Szentek és hősök*, Temesvár 1915; *Abősök árvái*, Temesvár 1916; *Agazdasági világválság lelki okai*, Szeged 1931; *Szentek és hősök. 1038–1938. Beszéd*, Szeged 1938; *Szózat az ország papságához*, Budapest 1938; *A keresztség*, Nemzeti Újság 1939. 1. 15.; 1941. évi nagyböjti szózata híveibez az imádságról, Szeged 1941. • *Források: SzCsEL Püspöki hivatal iratai, Egyházigazgatási iratok (I.1.a) 1030/1931, 2626/1942 ikt.sz., 888/1943 ikt.sz.; Pester Lloyd 18. 3. (Abendblatt), 15. 5., 28. 5., 30. 5., 18. 7., 1. 9. 1911, 19. 6. 1912, 27. 10. 1913 (Abendblatt), 4. 8., 7. és 13. 9., 14. 11. 1914; Reichspost 18. 10. 1916, 15. 2. 1918, 3. 11. 1929; Arbeiterzeitung 20. 10. 1927; Wiener Zeitung 18. 10. 1927; Új Nemzet 2. 9. 1943; VISSI ZSUZSANNA–TROSTOVSKY GABRIELLA–TUZA CSILLA–H. NÉMETH ISTVÁN–CSAVLEK JUDIT (szerk.), *Libri Regii – Királyi Könyvek, 1527–1918*, Budapest 2006. (DVD) és <https://archives.hungaricana.hu/bu/libriregii/> (letöltés ideje: 2024. 03. 06.), 72.13, 72.561. • *Irodalom: ADRIÁNYI, Geschichte; CSÍKY BALÁZS, Serédi Jusztnián, Magyarország hercegprímása*. (szerk., lekt. és s. a. r. Tóth Krisztina) (Magyar történelmi emlékek. Értekezések. Collec-*

tanea studiorum et textuum I/3), Budapest 2018, 384–387; FEJÉRDY ANDRÁS, *A Magyar Katolikus Egyház hivatalos állásfoglalása a „zsidótörvényekkel” kapcsolatban*, Hermann István (szerk.), Tanulmányok Ritoók Zsigmond hetvenedik születésnapja tiszteletére, Budapest 1999, 171–209; FREISSBERGER GYULA (szerk.), *Magyar országgyűlési almanach*, Budapest 1927, 23, 347; Budapest 1931, 316, 353; GÁRDONYI MÁTÉ, *Glattfelder Gyula csanádi püspök jelentése az Apostoli Szentzséknak egyházmegyéje állapotáról (1928)*, *Deliberationes* 13 (2020) 1: 85–99; GULYÁS, X, 928; HAEFFLER ISTVÁN (szerk.), *Országgyűlési Almanach 1931–1935*, Budapest 1935, 19, 28; HANEBRINK, *Christian Hungary*; HC VII–IX; HEGEDŰS ANDRÁS, *A budapesti Eucharisztikus Világkongresszus eseményei*, „Vándorlásunk társa lett.” Az 1938. évi Eucharisztikus Világkongresszus Budapesten, Esztergom–Budapest 2020, 128; HORTOBÁGYI JENŐ (szerk.), *Keresztény magyar közéleti almanach I*, Budapest 1940, 318; HORVÁTH GÁBOR, *A magyar katolicizmus reménységei. Egy korszak szimbóluma: a szegedi Székesegyház és Dóm tér üzenete* (A Dél-Alföld szellemi öröksége 2), Szeged 2021; LOTZ ANTAL, *Glattfelder Gyula, az egyházfő és tudós*, *Vigilia* 4 (1983) 2: 142–143; *Magyar Katolikus Almanach*, I. 168, II. 156, III. 185, IV–V. 180; MÉL I, 599; MIKLÓS PÉTER, *Az egyházmegyei központ kiépítése Szegeden (1923–1941)*, *Egyháztörténeti Szemle* 4 (2003) 2: 86–99; MIKLÓS PÉTER, *Temesvártól Szegedig. Trianon hatása a csanádi egyházmegye életére és Glattfelder Gyula püspök tevékenységére*, Gulyás László–Tóth Marcell–Zeman Ferenc (szerk.), Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben 1918–1920 (Lokális Trianon 1), Szeged 2021, 185–197; MKL IV, 114–115; MOÓRI GÁBOR, *Glattfelder érsek*, Szeged 1943; Nemzeti Újság 1943, VIII, 31.; PÁL JÓZSEF: *Glattfelder Gyula és az 1938–39-i zsidótörvény*, Szegedi Műhely 30 (1991) 1–4: 52–108; PÁL JÓZSEF, *A második zsidótörvény idején. Havasi Sándor levele Glattfelder Gyula püspökhöz*, *Heti Magyarország* 1992. 6. 19.; SALACZ GÁBOR, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975, 65; *Schem. Csanadien*. 1916, 4, 1980, 36; SPANNENBERGER, *Kirche; Szentimrei írások. Glattfelder-szám*, Budapest 1942; TÓTH TAMÁS, *Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből*, Budapest 2021, 183–197; VAJDA TAMÁS, *Az egyetemi ifjúság pasztorációja Glattfelder Gyula budapesti munkásságában (1899–1911)*, Somorjai Ádám–Somorjai Gabi (szerk.), Laborator assiduus. A 70 éves Zombori István köszöntése, Budapest 2019, 251–261; ZOMBORI ISTVÁN (szerk.), *Igazságot – szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága*, Szeged–Budapest 1995.

- KLIEBER, *Bischofslexikon*, 376–381.

TÓTH TAMÁS

RÖVIDÍTÉSEK

ASRS	Archivio Storico della Segreteria di Stato - Sezione per i Rapporti con gli Stati e le Organizzazioni Internazionali (Vatikán)
DAW	Diözesanarchiv Wien (Bécs/ Wien)
KFL	Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (Kalocsa)
OSzKK	Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (Budapest)
ÖStA HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs (Bécs/ Wien)
PL	Prímási Levéltár (Esztergom)
SzCsEL	Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár (Szeged)
SzIT	Szent István Társulat (Budapest)
TRKEL	Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár (Temesvár/ Timișoara)

KLIEBER, *Bischofslexikon*

Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. Band I: Die röm.-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn, In memoriam Erwin Gatz, hg. von RUPERT KLIEBER, unter Mitarbeit von PÉTER TUSOR (Berlin, Duncker & Humblot, 2020) ISBN 978 3 428 15648 1

További rövidítések: <https://institutumfraknoi.hu/repository/abbreviations>

K é p a r c h í v u m

I. Csernoch János csanádi püspök (1908–1911)

A felvétel 1908. szeptemberben készült Fehéregyházán, bérmlás alkalmával.
(Prímási Levéltár, Archivum Ecclesiasticum, V.3, n. 553.)

2. Csernoch János csanádi püspök az esztergomi bencés gimnáziumban (1910)

(Prímási Levéltár, Archivum Ecclesiasticum, V.3, n. 549.)

3. Glattfelder Gyula csanádi püspök (1911–1943)

A fiatal főpásztor bérnálási szentmise után, a résztvevő papsággal, szolgálata első éveiben (Máriaölde, Temes vármegye)
(SzCsEL)

4. Glattfelder Gyula csanádi püspök papjai körében

A felvétel még az I. világháború kitörése előtt, Temesvárott készültetett.)

(SzCsEL)

5. *Glattfelder Gyula csanádi püspök rokonaival*
(SzCsEL)

<https://institutumfraknoi.hu/kiadvanyok/cst>